LATVIJAS UNIVERISTĀTE
PEDAGOĢIJAS, PSIHOLOĢIJAS UN MĀKSLAS FAKULTĀTE
SKOLOTĀJU IZGLĪTĪBAS NODAĻA

5-6 GADUS VECU BĒRNU AR AUTISKA SPEKTRA TRAUCĒJUMIEM EMOCIONĀLĀS ATTĪSTĪBAS VEICINĀŠANA MUZIKĀLĀS ROTAĻNODARBĪBĀS PIRMSSKOLAS IZGLĪTĪBAS IESTĀDĒ

DIPLOMDARBS

Autors: **Ieva Ozola**
Studenta apliecības Nr.: io18022
Darba vadītājs: Dr. paed. Anna Līduma

RĪGA 2022

ANOTĀCIJA

Diplomdarba temats: 5-6 gadus vecu bērnu ar autiska spektra traucējumiem emocionālās attīstības veicināšana muzikālās rotaļnodarbībās pirmsskolas izglītības iestādē.

Diplomdarba autore: Ieva Ozola

Zinātniskā vadītāja: Dr. paed. Anna Līduma

Kvalifikācijas darba apjoms: 43 lpp., 3 tabulas, 18 attēli, 8 pielikumi, izmantoti 43 literatūras avoti.

Pētījuma mērķis: pētīt emocionālās attīstības veicināšanas iespējas muzikālās rotaļnodarbībās pirmsskolas izglītības iestādē bērniem ar autiskā spektra traucējumiem.

Pētījuma jautājums: ar kādu muzikālo rotaļnodarbību saturu iespējams veicināt 5-6 gadus vecu bērnu ar autiska spektra traucējumiem emocionālo attīstību?

Darbs sastāv no divām nodaļām.

1. nodaļā sniegts teorētisks ieskats par 5-6 gadus vecu bērnu ar autiska spektra traucējumiem emocionālo attīstību muzikālajā rotaļnodarbībā:

- Autisma būtība un sakarības ar autiska spektra traucējumiem
- 5-6 gadus vecu bērnu autiskā spektra traucējumu izpausmes
- 5-6 gadus vecu bērnu ar autiska spektra traucējumiem emocionālās attīstības raksturojums un kritēriji
- Muzikālās rotaļnodarbības satura izstrāde

2. nodaļā aplūkotas 5-6 gadus vecu bērnu ar autiska spektra traucējumiem emocionālās attīstības pētījuma norise un metodes:

- Pētījuma dizains
- 5-6 gadus vecu bērnu ar autiska spektra traucējumiem emocionālās attīstības konstatējums
- Emocionālās attīstības sekmēšana bērnu darbībā muzikālā rotaļnodarbībā
- Pētījuma datu analīze

Atslēgas vārdi: EMOCIONĀLĀ ATTĪSTĪBA, AUTISKA SPEKTRA TRAUCĒJUMI, MUZIKĀLĀS ROTAĻNODARBĪBAS.

ANNOTATION

The qualification paper topic: Emotional development promotion in 5-6 year old preschool children with autism spectrum disorders during music play classes.

The qualification paper author: Ieva Ozola

The qualification paper supervisor : Dr.paed. Anna Līduma

The qualification paper consists of: 43 pages, 3 tables and 18 pictures, 8 suplements, 43 literary sources were used.

The goal of the qualification paper: Study the possibilities for promoting emotional development in musical exercises in a preschool for children with autism.

The question of the qualification paper: Question of the study: What musical playing content can contribute to the emotional development of 5-6-year-old children with autism spectrum disorders?

The work consists of two chapters.

Chapter 1 gives a theoretical insight into the emotional development of a 5-6-year-old child with an autism spectrum disorder in a musical playground:

- The nature of autism and relationships with autism spectrum disorders
- Manifestations of autic spectrum disorders in children aged 5-6 years
- Characteristics and criteria for emotional development of children aged 5-6 years with autism
- Development of musical play content

Chapter 2 deals with the conduct and methods of an emotional development study of children aged 5-6 with autism spectrum disorders:

- Design of the study
- Finding of emotional development of 5-6-year-old children with autism spectrum disorders
- Promoting emotional development in children's activities in a musical playground
- Analysis of study data

Key words: EMOTIONAL DEVELOPMENT, AUTISM SPECTRUM DISORDER, MUSICAL PLAY CLASSES.

SATURA RĀDĪTĀJS

Ievads **5**

1. Teorētiskais pamatojums bērnu ar autiska spektra traucējumiem emocionālai attīstībai muzikālajā rotaļnodarbībā **7**

1.1 Autisma būtība un sakarības ar autiska spektra traucējumiem 7

1.2. 5-6 gadus vecu bērnu autiskā spektra traucējumu izpausmes 10

1.3. 5-6 gadus vecu bērnu ar autiska spektra traucējumiem emocionālās attīstības raksturojums un kritēriji 14

1.4. Muzikālās rotaļnodarbības satura izstrāde 21

2. 5-6 gadus vecu bērnu ar autiska spektra traucējumiem empīriskais pētījums par emocionālās attīstības norisi muzikālās rotaļnodarbībās **25**

2.1. Pētījuma dizains 25

2.2. 5-6 gadus vecu bērnu ar autiska spektra traucējumiem emocionālās attīstības konstatējums 27

2.3. Emocionālās attīstības sekmēšana bērnu darbībā muzikālā rotaļnodarbībā 31

2.4. Pētījuma datu analīze 34

Secinājumi **39**

Priekšlikumi **40**

Literatūras un informācijas avotu saraksts **41**

Pielikumi **44**

IEVADS

Augot bērns sastopas ar dažādiem jauniem cilvēkiem, jaunu vidi, lietām, dažādām situācijām un notikumiem. Iepriekš minētais no maza bērna prasa lielu piepūli ne tikai fiziski, bet arī garīgi. Bērns iepazīst, uztver, apdomā, piedzīvo un pēc tam visu notikušo vēlreiz izdzīvo savā prātā. Visas šīs darbības ir saistītas ar emocijām. Dažādi notikumi, vietas vai cilvēki spēj mūsos raisīt pozitīvas, negatīvas vai neitrālas emocijas.

Viena no emocionāli bagātākajām vietām bērna dzīvē ir pirmsskola. Tā ir vieta, kur bērns iemācās atvadīties no vecākiem, iegūst jaunas zināšanas par sevi un apkārtējo pasauli, mācās sadarboties, iegūst jaunus draugus un pavada lielāko daļu savas bērnības.

Ministru kabineta noteikumos ir teikts, ka viens no izglītības satura īstenošanas uzdevumiem pirmsskolā ir "attīstīt bērna sociālās un emocionālās prasmes, kas ietver sevis, savu emociju, domu un uzvedības apzināšanu, spēju saprast citus un veidot pozitīvas attiecības." Lai arī šis ir ļoti nozīmīgs uzdevums, darba autore uzskata, ka nepievēršot pietiekamu uzmanību uzdevumam, kurā ir teikts, ka nepieciešams "sekmēt bērna vispusīgu attīstību, ievērojot viņa vajadzības, intereses, spējas un pieredzi", iepriekš izvirzīto uzdevumu nav iespējams realizēt, it īpaši, ja tiek runāts par bērniem ar autiska spektra traucējumiem (Ministru kabineta noteikumi Nr. 716, 21.11.2018.)

Mūsdienās bērni ar autiska spektra traucējumiem ir sastopami aizvien biežāk. Gandrīz katrā pirmsskolā un skolā ir bērni ar autiska spektra vai citiem garīgās attīstības traucējumiem, taču bieži vien pedagogi nesaprot, kā ar šiem bērniem ikdienā strādāt, jo nav attiecīgo zināšanu par to, kā tiem palīdzēt integrēties jaunajā vidē un, kā pasniegt informāciju viņiem saprotamā veidā. Lai arī bērniem ar autiska spektra traucējumiem būtu iespēja izbaudīt, nevis tikai izdzīvot pavadīto laiku izglītības iestādē, skolotājiem ir jāiepazīstas ar bērnu attīstības vēsturi, vajadzībām un interesēm un, ņemot vērā šos faktorus, jāatrod pareizā pieeja un metodes, lai nepieciešamo informāciju nogādātu līdz šiem bērniem.

Darba autores skatījumā par vienu no veicinošajiem faktoriem, lai iekļaušanās pirmsskolas izglītības iestādē bērniem ar autiska spektra traucējumiem būtu veiksmīga, var uzskatīt mūzikas rotaļnodarbības. Mūzika bagātina bērnu emocionālo un iekšējo pasauli, kā arī palīdz atklāt un izprast savas jūtas. Mūzikā atspoguļojas itin viss: mīlestība pret dabu un visu dzīvo, vēsturiski notikumi, dažādas ikdienas situācijas un, pats svarīgākais, cilvēka emocijas, iekšējie pārdzīvojumi – laime, prieks, bēdas, skumjas, dusmas, aizvainojums, pārdomas. Mūzika palīdz pilnveidot un attīstīt bērna personību, kā arī regulēt viņa psihiskos procesus – gan intelektuālo spēju attīstību, gan garīgo aktivitāti un emocionalitāti.

Autore izvēlējās šo diplomdarba tēmu tādēļ, ka ikdienā strādā pirmsskolas izglītības iestādē ar bērniem, kuriem ir autiska spektra un garīgās attīstības traucējumi, un ir novērojusi, ka bērnu uzvedību un darbības ietekmē viņu emocijas un neizpratne par to, kā ar tām sadzīvot. Ņemot vērā autores personisko pieredzi, var apgalvot, ka mūzika, tās klausīšanās, dažādas muzikālas rotaļas, mūzikas instrumentu spēlēšana un dziesmu dziedāšana attīstīta ne tikai radošo domāšanu, bērna intelektu un sadarbības spējas, bet arī emocionalitāti, ja vien ir zināšanas par to, kā pareizi veidot un realizēt šīs darbības.

Diplomdarba struktūru veido saturs, ievads, divas nodaļas un nobeigums, kā arī literatūras saraksts un pielikumi.

Darbā izmantotas teorētiskās atziņas no šādiem autoriem: Ē. Kalvāns, E. Landrāte, S. Liepiņa, E. Notboma, D. Dzintere, B. Brice, S. Tūbele, A. Šteinberga, V. Vaclava, U. Aldenrūda, S. Ilsteds un citi.

Pētījuma objekts: muzikālās rotaļnodarbības pirmsskolas izglītības iestādē.

Pētījuma priekšmets: 5-6 gadus vecu bērnu ar autiska spektra traucējumiem emocionālā attīstība.

Pētījuma mērķis: pētīt emocionālās attīstības veicināšanas iespējas muzikālās rotaļnodarbībās pirmsskolas izglītības iestādē bērniem ar autiskā spektra traucējumiem.

Pētījuma uzdevumi:

1. Analizēt un apkopot zinātnisko literatūru par pētījuma tematu.
2. Izstrādāt kritērijus emocionālās attīstības noteikšanai un veikt pētījumu muzikālās rotaļnodarbībās bērniem ar autiska spektra traucējumiem.
3. Analizēt un interpretēt pētījuma rezultātus un izstrādāt priekšlikumus.

Pētījuma jautājums: ar kādu muzikālo rotaļnodarbību saturu iespējams veicināt 5-6 gadus vecu bērnu ar autiska spektra traucējumiem emocionālo attīstību?

Pētījuma metodes:

1. Teorētiskās – Pedagoģiskās, psiholoģiskās, medicīniskās un metodiskās literatūras analīze.
2. Empīriskās – novērošana, datu apstrāde.

Pētījuma bāze: Pirmsskolas izglītības iestāde X, 5-6 gadus veci 7 bērni.

1. TEORĒTISKAIS PAMATOJUMS BĒRNU AR AUTISKA SPEKTRA TRAUCĒJUMIEM EMOCIONĀLAI ATTĪSTĪBAI MUZIKĀLAJĀ ROTAĻNODARBĪBĀ

Mūzika ir mūsu garīgās veselības un bagātības avots. Caur mūziku mēs spējam labāk uztvert pasauli, saprast sevi un apkārtējos, kā arī ar tās palīdzību mēs kļūstam emocionāli bagātāki. Katrs mēs izjūtam mūziku citādāk, bet tomēr tā mūs visus vieno. Ar dziesmām, kustību palīdzību, mūzikas instrumentiem, mēs mācāmies sevi izteikt un parādīt arī citiem.

Bērni ar autiska spektra traucējumiem ir ļoti gudri un talantīgi, taču skolotāju un vecāku pienākums ir to pamanīt un strādāt pie tā, lai ikdienā tiktu saskatīts arī viņu talants un personība, nevis tikai viņu attīstības traucējumi. Mūzika ir viens no šo bērnu talantiem un arī relaksācijas rīkiem. Klausoties mūziku, dziedot un ejot rotaļās tiek veicināta bērnu attīstība, radošums un sadarbība ar citiem bērniem.

Lai pareizi un adekvāti spētu izprast šo bērnu izturēšanos, mīmiku un reakcijas, ir nepieciešamas ļoti specifiskas un dziļas zināšanas, ko sniedz tikai ilgstoša saskarsmes pieredze un zinātniski pamatotas speciālās psiholoģijas zināšanas par šiem bērniem (Liepiņa, 2008, 144).

Mēs visi zinām, ka starp izglītojamajiem pastāv dažādība. Bērniem ir atšķirīgas intereses, ģimenes un vides ietekme, daudzveidīga inteliģence un pieredze. Sniedzot bērniem izvēles iespējas attiecībā uz veicamajiem darbiem, bērni ar autiska spektra traucējumiem var kļūt emocionāli sakārtotāki, mācību process var kļūt daudz raitāks, kā arī mācību rezultāti var uzlaboties (Bahman, Maffini, 2008, 24).

Ikviens no mums ir nedalāms veselums. Protams, mēs katrs vēlamies, lai mūs pieņem, atbalsta un novērtē tādus, kādi esam, nevis citu cilvēku izcelto atsevišķo īpašību vai īpatnību dēļ. Lai atrastu savu vietu šajā lielajā pasaulē, bērniem ar autiska spektra traucējumiem nepieciešama prasmīga vadība un padoms. Taču nedrīkst aizmirst, ka pozitīvā enerģija un optimisms, kas nepieciešams šī mērķa sasniegšanai, nav jāizmanto šo bērnu pāraudzināšanai. Viņiem jau šobrīd piemīt kas tāds, par ko varam priecāties, tāpēc svarīgākais ir mīlēt, atbalstīt un pieņemt šos bērnus tādus, kādi viņi ir (Notboma, 2008, 15; Roge, Mēlere, 2003, 50).

1.1. Autisma būtība un sakarības ar autiska spektra traucējumiem

"Autisms ir viens no sarežģītākajiem un komplicētākajiem psihiskās attīstības traucējumiem, kas ietekmē bērna vai pieaugušā sociālo mijiedarbību ar pasauli, ietekmē veidu,

kā viņš komunicē, uztver apkārtējo pasauli un veido attiecības ar apkārtējiem" (Tūbele, Šteinberga, 2004, 79).

Savukārt Nacionālā Autisma apvienība skaidro, ka "autisms ir ar attīstību saistīts traucējums visa mūža garumā, kas ietekmē to, kā cilvēks sazinās un saprotas ar apkārtējiem" (The National Autistic Society, 2017).

Autisms tiek izdalīts kā viens no autiskā spektra traucējumu veidiem. Tie ir: **klasiskais autisms** (*classic autism, severe autism, Kanner`s syndrome, infantile autism, childhood autism,* jeb *autism disorder*), **autisms ar augsti attīstītu intelektu** (*high – functioning autism*), **netipiskais autisms** (*atypical autism*), **Aspergera sindroms** (*Asperger`s syndrom*), **Retta sindroms** (*rett syndrom*) vai atsevišķa autisma iezīmes (Landrāte, Tūbele, 2011, 4).

Kā Lielbritānijas konsultantu kopienas pediatrs M. Harūns (*Haroon*) apgalvo, autisma spektra traucējumi (vai autisms) ir relatīvi bieži sastopams neiroattīstības stāvoklis ar heterogēnu pamatu, kas ir nepilnīgi izprotams. Autisma definīcija balstās uz veselības stāvokļa pasliktināšanos sociālās saziņas un sociālās mijiedarbības jomā un ierobežotiem, atkārtotiem uzvedības, interešu vai darbību modeļiem (Haroon, 2019, 1).

Terminu "autisms" 1910. gadā ieviesa šveiciešu psihologs un psihiatrs **Eižens Bleilers** (*Blauler*, 1857-1939). Tas ir atvasināts no grieķu vārda 'autos', kas tulkojumā nozīmē "pats".

"Autisma pazīmes pirmo reizi aprakstīja Amerikāņu psihiatrs un psihologs Leo Kanners 1943. gadā, savukārt 1944. gadā **Hanss Aspergers** atklāja ļoti tuvu saistītu sindromu, ko nosauca viņa vārdā – **Aspergera sindroms"** (Tūbele, Šteinberga, 2004, 79).

Autisma diagnozi teorētiski var noteikt jebkurā vecumā, tomēr pasaules praksē to ir pieņemts veikt sākot no 18 mēnešu vecuma. Taču psiholoģe Zane Kronberga piebilst, ka visbiežāk pazīmes par autiska spektra traucējumiem tiek ievērotas sākot no 2 gadu vecuma, kad tiek pamanīta valodas aizture (Kronberga, 2015).

Diagnozi uzstāda psihiatrs vai neirologs, pamatojoties uz klīnisku novērtējumu, tostarp pacienta slimību vēsturi (informāciju par attīstību un psihisko stāvokli), dažādiem izmeklējumiem, citu speciālistu, kā, piemēram, psihologu, logopēdu u.c., novērojumiem un diagnostiku (Haroon, 2019, 2).

Ne vienmēr autisms izpaužas tikai kā atsevišķs attīstības traucējums, tas var būt saistīts arī ar citu traucējumu pazīmēm, kā, piemēram, garīgās attīstības traucējumiem vai mācīšanās grūtībām. Savukārt dažiem cilvēkiem ar autiska spektra traucējumiem ir novērojama arī īpaša apdāvinātība. Neskatoties uz to, šiem cilvēkiem tomēr ir lielas grūtības veidot attiecības ar apkārtējiem cilvēkiem, kā arī uztvert, atpazīt un izprast citu emocijas.

Katru gadu vecāki, ārsti, skolotāji un citi speciālisti aizvien vairāk interesējas par autismu un autiska spektra traucējumiem, jo pēc statistikas datiem par autisma izplatību Latvijā un

pasaulē, redzams, ka pacientu skaits, kuriem ir autiska spektra traucējumi katru gadu aizvien pieaug. Speciālisti apgalvo, ka šie traucējumi nav ārstējami, lai gan tos var mazināt un vairākas pazīmes pat novērst.

"Atbilstoši diagnosticējošās sistēmas DSM – IV (*Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders)* autisma spektram ir raksturīgi trīs galvenie kritēriji:

1. Kvalitatīvi pavājinātas sociālās mijiedarbības spējas
2. Kvalitatīvi pavājinātas komunikācijas spējas
3. Atkārtojošas rutīnas darbības, *stereotipisks uzvedības modelis un ierobežotas intereses un aktivitātes*" (Vaclava, Aldenrūda, Ilsteds, 2012, 7).

Kvalitatīvi pavājinātas jeb ierobežotas sociālās mijiedarbības spējas izpaužas kā grūtības iesaistīties dažādās ikdienas aktivitātēs, kā arī sadarboties ar apkārtējiem. Dažreiz šķiet, ka šiem bērniem neinteresē citi cilvēki un viņi labprātāk izvēlas atrasties savā kompānijā. Ir novērota izvairīšanās no acu kontakta un emociju pašregulācijas grūtības.

Kvalitatīvi pavājinātas jeb ierobežotas komunikācijas spējas izpaužas pretrunīgi.

Bērniem ar autiska spektra traucējumiem ir raksturīgas daudzveidīgas spējas gan verbālā, gan neverbālā komunikācijā. Tomēr to attīstībā var novērot individuālas īpatnības, piemēram, bērnam ir izveidojies plašs vārdu krājums, taču viņš to nespēj izmantot atbilstoši komunicējot ar apkārtējiem.

Atkārtojošas darbības, ierobežotas intereses un aktivitātes, un stereotipisks uzvedības modelis izpaužas darbībās ar priekšmetiem, vidi un bērnu kustībās (Bethere, Līdaka, Plostniece, Ponomarjova, Striguna, 2013, 9-10).

Parasti visiem bērniem, kuriem ir autiska spektra traucējumi, ir grūtības visās trijās no šīm jomām. Tomēr veidi, kādos šīs grūtības izpaužas, ļoti ievērojami atšķiras.

Bērniem ar autismu ļoti nepatīk, ja tiek mainīta vide, kurā viņiem jāatrodas. Ja mainās viņu dienas režīms, viņi ir apjukuši un nezina, ko darīt, ar ko sākt.

Viņi ļoti labi spēj uztvert dažādus ķermeņa un apkārtējās vides kairinājumus, tomēr viņiem ir lielas grūtības tos savstarpēji atpazīst, saistīt un izprast to nozīmi (Latvijas Autisma apvienība, 2015; Bethere, Līdaka, Plostniece, Ponomarjova, Striguna, 2013, 10).

Ļoti bieži bērniem lielas grūtības sagādā kompleksu, sarežģītu uzdevumu apstrāde, piemēram, dzirdētā saistīšana ar redzēto. Rezultātā šo uztveres kanālu palēninātā maiņa ietekmē informācijas apstrādi un noved līdz ierobežotai vai arī iztrūkstošai atbildes reakcijai. Bērniem ar autiska spektra traucējumiem ļoti raksturīga pazīme ir empātijas trūkums un grūtības identificēt sevi ar citiem cilvēkiem (Hall, Isaacs, 2011, 87).

Šie bērni ir ļoti atšķirīgi un katram no viņiem ir nepieciešama individuāla pieeja, tādēļ viņu izglītības mērķi ir atkarīgi ne tikai no viņu individuālajām spējam, intelektuālās darbības

produktivitātes un vajadzībām, bet arī no autisma spektra smaguma pakāpes (Bethere, Līdaka, Plostniece, Ponomarjova, Striguna, 2013, 4; Notboma, 2018, 15).

Visiem, kas ar šiem bērniem strādā, ir svarīgi izprast šo bērnu individuālās vajadzības, komunikācijas un saskarsmes problēmas, lai veidotu veiksmīgu sadarbību un veicinātu viņu sociālo, fizisko un garīgo prasmju attīstību.

1.2. 5-6 gadus vecu bērnu autiskā spektra traucējumu izpausmes

"Autiskā spektra traucējumi nav slimība, bet gan neiroloģisks traucējums. Tie izpaužas ar noteiktu pazīmju un īpatnību kopumu, kas katram indivīdam atšķiras" (National Autistic Society, 2017).

Pēc dažādu jomu speciālistu A. Masaļskas, V. Vaclavas, U. Aldenrūdas un S. Ilsteda, E. Notbomas, S. Tūbeles un A. Šteinbergas pētījumiem, autiska spektra izpausmes ir ļoti daudzveidīgas, tomēr vairums gadījumos ir vērojamas vairākas līdzīgas iezīmes, kā, piemēram, traucēta maņu uztvere, saskarsmes grūtības, pastiprināta interese par dažādiem priekšmetiem, intensīva un specializēta sensitivitāte jeb jutīgums, nepatika pret pārmaiņām.

E. Notboma apgalvo, ka autiska spektra traucējumu neskaitāmos komponentus var iedalīt četrās pamatkategorijās: valodas aizture un runas traucējumi, maņu uztveres traucējumi, saskarsmes iemaņu traucējumi un personības viengabalainība un pašapziņas jautājumi. Viņa uzsver, ka šie četri elementi var būt kopīgi daudziem bērniem ar autismu, bet tā kā tiek pētīti spektra traucējumi, nedrīkst aizmirst, ka neviens bērns nebūs pilnīgi līdzīgs otram (Notboma, 2008, 15-17).

Latvijas Autisma apvienība, bērnu psihiatre Anete Masaļska, psihologi V. Vaclava un S. Ilsteds, kā arī speciālā pedagoģe U. Aldenrūda norāda, ka cilvēki ar autiska spektra traucējumiem bieži ir satraukti, nemierīgi vai pat agresīvi, ja jāapmeklē jauna vieta un jārunā ar nepazīstamiem cilvēkiem (Latvijas Autisma apvienība, 2015; Masaļska, 2020; Vaclava, Aldenrūda, Ilsteds, 2012, 25).

Pat parastas pārmaiņas, piemēram, uz galda uzlikta jauna krūze, no kuras bērnam jādzer, var izraisīt bērna neapmierinātību, kas var izpausties kā bailes, skumjas, nemiers, agresija vai hiperaktivitāte (Haroon, 2019, 14; Tūbele, Šteinberga, 2004, 82; Škuškovnika, Tiltiņa-Kapele, Dudkina, 2014, 186-187; Strautmane, 2013, 16).

Tāpat bērniem ar autiska spektra traucējumiem jau agrīni var parādīties bailes ne tikai no jaunām situācijām vai vietām, bet arī no konkrētiem priekšmetiem, piemēram, mīkstas mantas, trepēm, ledusskapja, kādas konkrētas krāsas priekšmetiem vai jebkura cita priekšmeta. Dažkārt šīs bailes saistās ar maņu orgānu lielo jutību, taču to cēlonis ne vienmēr ir skaidrs. Turklāt bieži

vien ir raksturīga arī netipiska un ilgstoša raudāšana, ko ir ļoti grūti novērst (Tūbele, Šteinberga, 2004, 82).

Bērni ar autiska spektra traucējumiem rīkojas neapdomīgi un impulsīvi reaģē uz ārējiem iespaidiem (Oņiščenko, 2009, 30). Atkārtotas stereotipiskas kustības, kā, piemēram, roku plivināšana, plaukšķināšana, pirkstu ņirbināšana vai ķermeņa šūpošana stāvot, griešanās, lēkāšana var sevišķi stipri izpausties tieši pirmajā tikšanās reizē (Masaļska, 2020). Latvijas Autisma apvienība norāda, ka šādas pašstimulējošas darbības var būt šo bērnu reakcija uz stresu vai neziņu (Latvijas Autisma apvienība, 2015).

Šie bērni var just vispārēju nedrošību un tiem var būt grūti "pārslēgties" uz citu darbību, jo autisms kā funkciju traucējums var ierobežot šo bērnu spēju saprast citu cilvēku domāšanu, kā arī rīcību. Psihologi iesaka bērniem nodrošināt iespēju saprast, kas viņam jādara, kā arī norāda, ka personām, kurām ir autisms, labāk izmantot redzes, nevis dzirdes uztveri (Vaclava, Aldenrūda, Ilsteds, 2012, 13; Koborg Brøsen, 2006, 15). Lai ar visu tiktu galā, E. Notboma iesaka izmantot vizuālu dienas ritmu. Tas pasargā no bailēm un neziņas, jo skaidri rāda, kas sagaidāms. Tas ļauj viegli orientēties, plānot laiku un atvieglo darbības maiņas procesu grūtības pāriet no vienas darbības pie otras (Notboma, 2008, 25).

Bērniem ar autismu lielas grūtības sagādā sociālā mijiedarbība un saziņa, bet ne vienmēr problēmu rada autisma "pamatiezīmes". Šiem bērniem problēmas var sagādāt koncentrēšanās spēju trūkums, trauksme vai pārāk liela maņu stimulācija (Haroon, 2019, 23; Hall, Isaacs, 2011, 106).

Traucēta maņu uztvere nozīmē, ka ikdienišķas skaņas, smaržas, garšas, attēli un pieskārieni, ko citi ikdienā pat nepamana, šiem bērniem var sagādāt sāpes. Cilvēkiem var rasties iespaids, ka bērns ar autiska spektra traucējumiem ir sevī noslēdzies un pat agresīvi noskaņots, bet patiesībā viņš tikai cenšas sevi aizsargāt. Oža var būt ārkārtīgi jutīga, dzirde var būt ļoti saasināta, redze var tikt pārlieku noslogota (Notboma, 2008, 20-21; Roge, Mēlere, 2003, 50; Koborg Brøsen, 2006, 41).

S. Tūbele un A. Šteinberga, kā arī Latvijas Autisma apvienība apgalvo, ka bērni ar autismu var būt pārāk jutīgi vai tieši pretēji – nejūtīgi pret redzes, taustes, ožas, dzirdes, garšas kairinājumiem, kas var izpausties kā bērna nevēlēšanās vilkt kādu konkrētas krāsas apģērbu, vai arī bērna spēja sadzirdēt vilcienu, kurš atrodas trīs kilometru attālumā, bet tuvu stāvošu runātāju nedzirdēt (Tūbele, Šteinberga, 2004, 80-82). Audiologopēde Ilze Blūmentāle skaidro, ka pazemināta audiālā uztvere jeb hipojutīgums izpaužas kā nereaģēšana uz skaņām, balsi, atsevišķu skaņu neatpazīšana, neizpratne par balss toni un intonācijām, intereses trūkums par valodu, savukārt paaugstināta audiālā uztvere jeb hiperjutīgums izpaužas kā nespēja "atslēgties" no apkārtējām skaņām, kas rada koncentrēšanās grūtības, nepatika pret dažu

frekvenču skaņām un trokšņiem. Visbiežāk šiem bērniem ir problēmas ar redzes fokusēšanu un ir iespējami acs kustību traucējumi, taču ir laba perifērā (sānu) redze, viņi domā tēlos, kā arī redz detaļas, nevis kopainu (Blūmentāle, 2020). Nejaušs iespaids, kā, piemēram, elektrības slēdzis, šos bērnus var pilnībā atraut no iepriekšējās darbības. Visa uzmanība tiek pievērsta tikai slēdzim (Tūbele, Šteinberga, 2004, 80-82).

Cilvēki ar autiska spektra traucējumiem labāk uztver informāciju vizuālā nekā verbālā veidā (Latvijas Autisma apvienība, 2015). Tomēr dažkārt bērns var jaukt dzirdēto ar redzēto – piemēram, pie spilgtas gaismas aiztaisa ausis, bet pie skaļa trokšņa aiztaisa acis (Tūbele, Šteinberga, 2004, 80-82). Kā jau iepriekš minēts, ausu aizspiešana ir acīmredzama maņu sistēmas pārslodzes izpausme. Ne tik pamanāmas, tomēr tikpat būtiskas ir pašstimulējošas darbības, kā, piemēram, roku vēzēšana vai berzēšana, klanīšanās, riņķošana ap savu asi un citas monotonas kustības (Notboma, 2008, 38).

Autisks bērns var diezgan ātri pārsātināties gan ar patīkamiem, gan nepatīkamiem iespaidiem: nespēj sagaidīt sev patīkamo darbību vai sagaidīt apsolīto, jo iespaidu uzņemšanai un to apstrādei ir nepieciešams ilgāks laiks nekā citiem bērniem (Tūbele, Šteinberga, 2004, 80-82). Maņu sistēmas īpatnības vai maņu orgānu pārslodze spēj izraisīt tādu uzvedību kā, pārmērīgu neveiklību vai muļķību, panikas lēkmes, dusmu uzliesmojumus vai pat agresivitāti (Notboma, 2008, 38). V. Vaclava, U. Aldenrūda un S. Ilsteds apgalvo, ka bērna agresivitāti var izraisīt arī neskaidras un negaidītas pārmaiņas, kā arī stress un nespēja savas vajadzības darīt zināmas citiem. Tiek uzskatīts, ka agresivitātes izvirdumi nereti ir veids, kā izrādīt savu neapmierinātību par citu cilvēku sapratnes trūkumu. Nevar aizmirst, ka jebkura bērna rīcība ir saziņas veids. Šiem bērniem ir grūti izteikt vārdos vai paskaidrot savu reakciju uz apkārtējās vides kairinājumiem un notiekošo, tāpēc šo attieksmi pauž viņu uzvedība (Vaclava, Aldenrūda, Ilsteds, 2012, 91; Notboma, 2008, 28; Vuorinens, Tūnala, 1999, 125).

Latvijas Autisma apvienība uzsver, ka cilvēkus ar autiska spektra traucējumiem nevar kopumā raksturot kā agresīvus, tomēr mazi bērni vai arī cilvēki, kuriem vēl papildus šiem traucējumiem ir arī garīgās attīstības traucējumi, iespējams var būt vieglāk satraucami un nobiedējami (Latvijas Autisma apvienība, 2015).

Ir svarīgi noskaidrot lēkmes vai neparastās uzvedības izraisītāju, lai turpmāk no tā būtu iespēja izvairīties. E. Notboma piemin, ja tiks fiksēta lēkmju vieta, laiks, cilvēki un darbības, tad var saskatīt noteiktas kopsakarības bērnu rīcībā un darbībās (Haroon, 2019, 23; Notboma, 2008, 28).

Ja lēkme jau sākusies, pēc iespējas ātrāk nepieciešams novērst iespējamo kairinātāju (piemēram, troksni). Var mēģināt nomierināt cilvēku un paskaidrot, kas bija šo nepatīkamo sajūtu cēlonis. Nepieciešams runāt lēni un mierīgi, kā arī atcerēties, ka nevajag pieskarties

cilvēkam ar autiska spektra traucējumiem, ja vien pēc tā nav ārkārtējas nepieciešamības, jo pieskāriens viņu var nobiedēt vēl vairāk un pastiprināt viņa trauksmi (Latvijas Autisma apvienība, 2015).

Viens no autiska spektra traucējumu kritērijiem ir komunikācijas traucējumi. Pēc bērnu psihiatres A. Masaļskas teiktā bērniem ar autiska spektra traucējumiem ir ierobežots valodas lietojums, šie bērni ir spējīgi atbildēt uz jautājumiem, tomēr atbildes var būt sociāli nepiemērotas, kā arī viņi nemēģinās uzturēt dialogu vai iesaistīties tajā (Masaļska, 2020).

Bērns var pastāvīgi spēlēties ar dažādām skaņām, zilbēm un vārdiem, dziedāt, grozīt vārdus un deklamēt dzejoļus. Pie tam viņu runai ir raksturīga neapjēgtība. Tā kā šiem bērniem lielākoties mehāniskā atmiņa ir ļoti labi attīstīta, tie uz ilgu laiku spēj atcerēties dažādus izteikumus, kas dažkārt izklausās ļoti gudri un pavisam neatbilstoši viņu vecumam un attīstības līmenim. Šos fragmentus bērns ir dzirdējis un iegaumējis, lai kompensētu savu trūcīgo vārdu krājumu, jo viņi zina, ka tie, kuri bērnu ir uzrunājuši, gaida atbildi. Šie citāti var būt no grāmatām, televīzijas raidījumiem vai apkārtējām sarunām. Neizprotot to jēgu, viņi automātiski atkārto frāzes, kuras viņiem ir iepatikušās, tomēr savas darbības paskaidrošanai viņi izmanto ļoti skopu frāžu krājumu. Šiem bērniem ir grūti paust savas vajadzības, jo nespēj atrast attiecīgos vārdus, lai izteiktu savas izjūtas. To, ka kaut kas nav tā, kā vajag, paudīs bērna ķermeņa valoda, noslēgšanās sevī vai citas pazīmes (Oņiščenko, 2009, 33; Notboma, 2008, 24).

Vecākiem pirmsskolas bērniem var saglabāties vai pat izcelties runas veidi, ko parasti izmanto agrākā vecumā, var veidoties eholālija jeb "atbalss runa". Piemēram, ja jautā, vai vēlas dzert, cilvēks ar autiska spektra traucējumiem var atkārtot – „vai tu vēlies dzert?". Bērni ar autiska spektra traucējumiem var nesaprast ne kontekstu, ne paša izmantoto terminoloģiju, tomēr viņi ir atbildējuši un zina, ka tagad viņiem vairs neko nejautās (Haroon, 2019, 23; Masaļska, 2020; Notboma, 2008, 24; Latvijas Autisma apvienība, 2015; Hammel, Hourigan, 2013, 35).

Anete Masaļska un E. Notboma atzīmē, ka šiem bērniem ir ļoti konkrēts domāšanas veids, grūtības uztvert metaforas, pārnestās nozīmes, idiomas, vārdu spēles, mājienus un sarkasmu, viņi visu uztver burtiski (Masaļska, 2020; Notboma, 2008, 23).

Lai atvieglotu un veicinātu pozitīvu, veiksmīgu komunikāciju ar šiem bērniem, Latvijas Autimsa apvienība iesaka runāt lēnām un skaidri, izteiksmīgās intonācijās, adresējot informāciju vispirms uzrunājot bērnu vārdā. Norādēm vienmēr jābūt skaidrām un konkrētām, lai bērni tās varētu saprast, kā arī nedrīkst aizmirst, ka ir nepieciešams laiks jeb klusuma brīdis, kurā cilvēks apstrādā uzņemto informāciju, lai varētu atbildētu (Latvijas Autisma apvienība, 2015).

Svarīgs līdzdalībnieks darbā ar bērnu ir logopēds. Katra bērna komunikācijas vajadzības ir dažādas. Tie, kuri nerunā, iespējams, var izmantot zīmju valodu vai piktogrammas, jo, kā jau iepriekš tika minēts, šie bērni galvenokārt balstās uz redzēto, nevis dzirdēto. Lai bērns saprastu, kas viņam jādara, nepietiks tikai ar skaidrojumu, viņam vispirms šī darbība ir jādemonstrē, turklāt tas būs jādara vairākas reizes (Vaclava, Aldenrūda, Ilsteds, 2012, 37; Notboma, 2008, 27; Falka, 2003, 59).

Bērniem ar autiska spektra traucējumiem var būt traucēta iztēle, viņi var nespēlēties ar dažādām rotaļlietām, ar kurām rotaļājoties nepieciešama iztēle. Arī izlikšanās spēles viņi nesaprot, lai gan var tajās piedalīties kopā ar citiem bērniem, pasīvi kopējot citu bērnu uzvedību. M. Harūns apgalvo, ka šiem bērniem var būt interese rotaļāties tikai ar konkrētām rotaļlietām vai priekšmetiem, ar kuriem arī ne vienmēr ir vēlme rotaļāties, bet gan izkārtot tos vienā līnijā (Haroon, 2019, 23; Masaļska, 2020).

Daudz pētījumu pierāda, ka neskatoties uz plašo traucējumu klāstu, bērni ar autiska spektra traucējumiem ir spējīgi dzīvot pilnvērtīgu dzīvi, ja vien viņiem apkārt ir saprotoši, labsirdīgi un izpalīdzīgi cilvēki, kuri pieņem šos bērnus tādus, kādi viņi ir un turpina viņus mīlēt un atbalstīt nevis tāpēc, ka viņiem ir šie traucējumi, bet par spīti tam.

1.3. 5-6 gadus vecu bērnu ar autiska spektra traucējumiem emocionālās attīstības raksturojums un kritēriji

Kā minēts grāmatā "Attīstot bērnu emocionālo inteliģenci", viens no galvenajiem faktoriem, kas ietekmē mūsu darbu ar bērniem, ir spēja saprast, kā viņi jūtas, kā domā un, kādu informāciju viņi cenšas mums nodot caur saviem žestiem, balss toni vai sejas izteiksmi (Bahman, Maffini, 2008, 13-14). Psiholoģe Skaidrīte Liepiņa ir teikusi, ka cilvēka iekšējā personiskā attieksme pret dažādiem priekšmetiem un parādībām, citiem cilvēkiem un sevi pašu izpaužas emocijās un jūtās (Liepiņa, 2008, 279).

Psiholoģijas vārdnīcā **emocijas** tiek skaidrotas kā "psihes regulācijas procesi, kas nodrošina iespēju rīkoties mērķtiecīgi, saistot izziņas procesus ar personības struktūru. Tās var izpausties kā ārējas ekspresīvas pārmaiņas mūsu uzvedībā, kā, piemēram, mīmika, pantomīmika, runas intonācija, dažāda tipa pārdzīvojumi – prieks, bailes, nemiers, kā arī organisma un izziņu zonas pārmaiņas" (Psiholoģijas vārdnīca, 1999, 41-42). Savukārt **jūtas** ir "ilgstoši emocionālie procesi, kas nodrošina cilvēka attieksmi pret sevi un citiem sabiedrības locekļiem. Tās veidojas uz pašreizējā pārdzīvojuma pamata un parasti tās izdala pozitīvās un negatīvās" (Psiholoģijas vārdnīca, 1999, 67-68).

Emocijas atspoguļo cilvēka vajadzības jeb, kā šīs vajadzības tiek apmierinātas. Pēc krievu psiholoģes Jūlijas Gipenreiteres (Гиппенре́йтер) un Ērika Kalvāna teiktā, nepieciešamība pēc mīlestības, drošības vai pēc piederības kādam, ir viena no svarīgākajām cilvēka vajadzībām. Apmierināt šo vajadzību, nozīmē radīt nepieciešamos apstākļus normālai bērna un viņa personības attīstībai (Kalvāns, 2018, 29; Gipenreitere, 2006, 13). Igors Puškarevs uzsver, ka papildus šīm vajadzībām ir nepieciešama arī iespēja darboties un uztvert informāciju, lai nodrošinātu bērnu normālu fizisko un psihisko attīstību (Puškarevs, 2001, 29).

Bērni spilgti izjūt apkārtējo pasauli un situācijas tajā. Katrā izglītības iestādē ir bērni, kuriem var diagnosticēt kādu no garīgās veselības problēmām, tādēļ ir ārkārtīgi svarīgi viņiem sniegt nepieciešamo atbalstu jau bērnībā. Viens no šī atbalsta veidiem ir mācīt bērniem atpazīt savas izjūtas, runāt par tām un meklēt palīdzību un atbalstu brīdī, kad bērns vairs netiek ar tām galā. Šo prasmju apgūšana palīdz bērnam pieaugt un pilnveidoties (Grīnvuda, 2019, 5).

S. Tūbele un A. Šteinberga apgalvo, ka autiska bērna emocijas ir ļoti savdabīgas. Šie bērni atpazīst savus tuviniekus, taču var neizrādīt nekādu prieku par viņu klātbūtni, savukārt kādu priekšmetu, piemēram, grāmatu vai koku var apmīļot kā tuvinieku (Tūbele, Šteinberga, 2004, 82). Bērni ar autiskā spektra traucējumiem var izturēties pret tuviniekiem tikpat vienaldzīgi kā pret svešiem cilvēkiem. Ir raksturīga pieķeršanās vienam cilvēkam, kas rada kontaktēšanās grūtības ar pārējiem. Bērns izvēlas tikai vienu uzticības personu, kas parasti ir māte, tādējādi pārējos pakāpeniski sākot pilnīgi ignorēt. Atrodoties ilgstoši šķirti no mātes, piemēram, pirmsskolas izglītības iestādē, bērnam rodas nepieciešamība pēc mātes aizvietotāja, kas parasti ir kāds no iestādes darbiniekiem. Parasti tieši šī, bērna izvēlētā, uzticības persona ir vienīgais cilvēks iestādē, ar kuru bērns vēlas komunicēt (Oņiščenko, 2009, 29-32). Raudāšana, smaidīšana, dažādi skaņu signāli, skatiens, tuvošanās, sekošana, pieglaušanās un apkampšana ir darbības, kas liecina par pieķeršanos. Tās realizējas, bērnam atbildot uz pieaugušā pozitīvajām, pret bērnu vērstajām emocijām, kā arī rūpēm par bērnu. Tātad pieķeršanās ir sava veida mijiedarbība. Ja bērna vajadzības pēc saskarsmes un emocionālā kontakta būs apmierinātas, tad arī viņš atbildēs ar pozitīvām emocijām (Puškarevs, 2001, 30-31; Robinson, 2007, 112).

Kā jau iepriekš tika aprakstīts, šiem bērniem ir grūtības izprast savas un citu cilvēku jūtas, kas acīmredzami ietekmē viņu spēju komunicēt ar apkārtējiem. Šis ir viens no iemesliem, kāpēc bērni ar autiska spektra traucējumiem nevēlas iesaistīties grupu nodarbībās. Ir novērots, ka šie bērni nejūt nepieciešamību būt kopā ar citiem bērniem. Ja visi veic kādu uzdevumu vai kopīgi darbojas, tad visbiežāk, it īpaši pirmsskolas vecumā, bērns ar autiska spektra traucējumiem nodarbosies ar sev vēlamajām darbībām (Tūbele, Šteinberga, 2004, 82).

Daži zinātnieki uzskata, ka cilvēku uzvedību ir iespējams izskaidrot ar četrām pamatemocijām, kas ir prieks, skumjas, bailes un dusmas (Grīnvuda, 2019, 7).

Prieks kā emocionāla reakcija veidojas no kādas veiksmīgas, rezultatīvas vai nozīmīgas piepūles. Labi padarīts darbs vai veiksmīgi izpildīts uzdevums, kā arī citu cilvēku attieksme, kas izpaužas kā draudzīgums vai labestība var veicināt prieka izjūtu. Smaids ir viena no prieka izpausmēm. Pacilāts garastāvoklis izraisa organisma labsajūtu, labvēlīgi ietekmē komunikāciju ar citiem, stiprina imūnsistēmu, kā arī aktivizē intelektuālo darbību. Prieks ir kā relaksācijas līdzeklis, tas rada atbrīvotības sajūtu un stimulē ātrāku iekļaušanos dažādās sociālās grupās, tādējādi veicinot socializācijas procesu. Prieks bērniem ar garīgās attīstības traucējumiem palīdz pārvarēt pasivitāti, kā arī negatīvās emocijas, tas sekmē viņu mijiedarbību gan ar vecākiem, gan skolotājiem un arī vienaudžiem. Prieku šiem bērniem vairāk izraisa personīgo iegribu un primāro vajadzību apmierināšana. Daudz retāk tiek izjusts izziņas, jaunatklāsmes un panākumu prieks. Diemžēl gan ģimenēs, gan izglītības iestādēs vairāk tiek pievērsta uzmanība tam, lai bērniem nodrošinātu izpriecas vai pārmērīgi lielas intensitātes "prieka devas", kas visticamāk bremzēs, nevis stimulēs bērna fiziskās un garīgās darbības aktivitāti.

Pretēja rakstura izjūtas priekam ir **skumjas jeb bēdas**. Bēdas kavē cilvēka garīgo un fizisko aktivitāti. Šī pārdzīvojuma radīto spriedzi dažkārt ir iespējams mazināt izraudoties. Bēdas kā emocionāla reakcija veidojas zaudējot ko nozīmīgu. Skumjas jeb bēdas var būt arī emocionāls stāvoklis, kas izpaužas kā nomākts garastāvoklis. Emocionālie pārdzīvojumi, kā, piemēram, skumjas, kuras bērni izjūt atvadoties no vecākiem pirmsskolā, ietekmē bērna garīgo un fizisko attīstību. Ja ģimenē ir vienaldzīga attieksme un nabadzīgs emocionālais mikroklimats, bērns ir nepietiekami emocionāli stimulēts. Un tā rezultātā viņa attīstība var palēnināties vai aizkavēties.

Bailes ir pašaizsardzības reakcija sajūtot apdraudējuma tuvošanos. Sajūtot bailes, cilvēks nobāl, svīst, dreb, viņam paātrinās sirdsdarbība, mainās balss intonācija, kā arī trīc kājas. Citus var pārņemt panikas lēkme, kas rodas bez redzama ārēja cēloņa un galvenokārt izpaužas ar veģetatīviem traucējumiem, kā pastiprināts asinsspiediens vai sāpes sirds apvidū. Bailes bērniem ar autiska spektra traucējumiem ir vienas no nelabvēlīgākajām emocijām, jo to ietekmē viņiem rodas vēl dziļāki traucējumi ne tikai domāšanā, bet arī atmiņā un citos izziņas procesos. Ņemot vērā šo bērnu vājo gribu, bailes var kļūt par iekšēju šķērsli mērķtiecīgai darbībai. Vienlaicīgi ir bērni, kuri neizjūt bailes bīstamās situācijās. Tomēr bailes ir vienas no vajadzīgākajām emocijām, jo tās veic brīdinājuma funkciju, kas var palīdzēt bērnam izvairīties no bīstamām situācijām.

Dusmas ir pretstats bailēm, saistītas ar vēlmi uzbrukt, aizstāvēt sevi. Sajūtot dusmas, cilvēks piesarkst, viņam savelkas muskuļi, piesmok balss un izplešas asinsvadi, kas ļoti spēcīgu

dusmu brīžos var pat plīst. Viss organisms it kā gatavojas uzbrukumam. Daudziem bērniem spilgtāk izpaužas dusmas, it īpaši tad, ja viņiem neizdodas iegūt vai panākt to, ko viņi gribētu. Šīs dusmas raksturo sasprindzinājums un nesavaldība, kas var novest līdz pat līdz pat agresivitātei. Ir bērni, kuru rīcību nav iespējams prognozēt un tas var radīt draudus citiem bērniem. Šādās situācijās noteikti audzināšanā jāiesaistās ne tikai skolotājam, bet arī vecākiem, un bērnam papildus jāstrādā ar psihologu (Zīlītis, 2011, 14-23; Liepiņa, 2008, 282-283; Škuškovnika, Tiltiņa-Kapele, Dudkina, 2014, 186-187).

Skaidrīte Liepiņa norāda, ka jūtas un emocijas ietekmē autisku bērnu psihisko darbību, it īpaši izziņas procesu norisi. Šiem bērniem daudz ilgāk saglabājas šaurs emociju diapazons un spilgtāk izpaužas tieši iepriekš minētās emocijas. Ar lielu novēlošanos paplašinās viņu emociju spektrs un parādās tādas emocijas kā pārsteigums, kauna un vainas izjūta, izziņas prieks u.c. Psiholoģijā jūtas sauc par cilvēka subjektīvo pasaules vērtēšanas sistēmu, un tām ir svarīga nozīme personības struktūrā. Psihologi klasificē šos vērtējumus, izdalot zemākās un augstākās jūtas. Šiem bērniem izteiktākas ir zemākās jūtas, kas veidojas uz pamatemociju bāzes un saistās ar dabisko vajadzību apmierināšanu un veselības stāvokļa izmaiņām. Tāpat kā emocijas arī augstākās jeb morālās, intelektuālās, praktiskās un estētiskās jūtas šiem bērniem veidojas ar lielu novēlošanos, jo ir cieši sasaistītas ar domāšanas procesiem, kā arī dažādu jēdzienu izpratni. Abstrahēšanas un vispārināšanas darbību traucējumi bērniem ar garīgās attīstības traucējumiem neļauj dziļāk apzināties un izprast cilvēku savstarpējās attiecības. Tomēr, rūpīgi un neatlaidīgi strādājot ar šiem bērniem, arī viņiem lēni veidojas dažādas morālās jūtas, kā, piemēram, draudzība vai pienākuma, atbildības sajūta. Ir nepieciešama liela pacietība un neatlaidība šo jūtu audzināšanā (Liepiņa, 2008, 287).

Kā jau iepriekš tika minēts, īpatnējas un savdabīgas bērniem ar autiska spektra traucējumiem ir emociju un jūtu izpausmes, kas izpaužas mīmikā, ķermeņa kustībās, balss, runas un darbības izmaiņās. Kā norāda A. Zīlītis, mīmika ir emocionālās informācijas izpausme, izmantojot sejas elementu palīdzību, savukārt pantomīma ir emocionālās informācijas izpausme, izmantojot žestu, visu ķermeņa stāvokļu un arī kustību palīdzību. Emocionālo informāciju arī sniedz balss intonācija, kas ir runas tonis, balss pacēlumi un nolaidumi, kā arī to secība (Zīlītis, 2011, 57-59).

Var gadīties, ka šiem bērniem ir neizteiksmīga vai nepiemērota mīmika. Viņiem ir ļoti vājš acu kontakts. Ir ļoti grūti panākt, lai viņi skatītos acīs sarunu biedram. Daļa no viņiem ārēji izskatās truli un vienaldzīgi, šķiet, ka viņi neko neuztver un nepārdzīvo. Taču bieži vien šādas ārējās izpausmes ir diezgan mānīgas: bērns gan dzird, gan redz, gan arī savdabīgi pārdzīvo, ko viņam vai par viņu saka. Liela nozīme ir neverbālajai saskarsmei, kas padziļina, vai dažkārt arī aizstāj runu ar mīmiku, žestiem, pantomīmu, priekšmetiem un attēliem. Neverbālajai

saskarsmei daudz lielāka nozīme ir agrīnās attīstības posmā, kas lielākajai daļai ieilgst salīdzinājumā ar normālajiem vienaudžiem. Šie bērni apgūst neverbālās saskarsmes paņēmienus agrāk nekā verbālos, kā arī viņiem labāk uztverami ir izteikti žesti un otra cilvēka kustības. Arī balss intonācija ir ļoti svarīga, tai jābūt spilgti izteiktai, lai bērns uz to reaģētu. Visgrūtāk šiem bērniem ir uztvert mīmiku, jo viņiem ir grūti izprast cilvēka sejas izteiksmes, ķermeņa valodu un emocijas. Minētais rosina pievērst uzmanību tam, lai saskarsmē bērni ar autiska spektra traucējumiem mācītos kulturāli un pareizi paust savu attieksmi gan verbālajā, gan arī neverbālajā saskarsmē (Latvijas Autisma apvienība, 2015; Liepiņa, 2008, 313; Notboma, 2008, 27; Tūbele, Šteinberga, 2004, 82; Pļaveniece, Škuškovnika, 2002, 73).

Psihoterapeite Vera Batņa uzsver, ka deprivētam bērnam ļoti svarīgi ir palīdzēt izprast un tikt galā ar pārāk spēcīgām emocijām, jo šiem bērniem emocionālās problēmas parasti paliek nepazinātas valodas traucējumu dēļ (Batņa, 2007, 142). Ja bērni neapzinās savas emocijas, neprot izteikt un kontrolēt tās, tad daudzos gadījumos viņu emocionālā sfēra var veidoties nestabila, kas savukārt negatīvi izpaudīsies personības veidošanās procesā, kā arī saskarsmē un uzvedībā (Vecgrāve, 1998, 3).

Šajā vecumā paplašinās bērna emociju loks, parādās tādas emocijas kā līdzpārdzīvojums un līdzjūtība, taču bērns ar autiska spektra traucējumiem ne vienmēr saprot sevi, līdz ar to viņam ir grūti saprast arī apkārtējos. Šiem bērniem ir vāji attīstītas empātijas spējas, viņi nespēj iedomāties sevi otra vietā, kā arī neievēro apkārtējo grūtības un necenšas palīdzēt, jo īstenībā viņi nemaz neprot palīdzēt, ja tas viņiem nav mācīts (Landrāte, Tūbele, 2011, 62; Liepiņa, 2008, 148-149). Jo labāk mēs izjūtam savas emocijas un apzināmies tās, jo mums ir lielākas iespējas saprast cita cilvēka emocijas un iejusties viņa vietā. Līdz ar to, ja mēs vēlamies, lai bērni spētu apzināt sevi un savas emocijas, tad arī pašiem skolotājiem tas ir jāprot (Zīlītis, 2011, 36-37; Bahman, Maffini, 2008, 8; Grīnvuda, 2019, 12).

Šo bērnu galvenie trūkumi ir saistīti ar emocionālās un arī gribas sfēras traucējumiem, kas parasti izpaužas gan kā nepaklausība, agresivitāte, uzbāzība, gan pieglaimošanās, maigums, gan arī kā pārlieka kautrība, raudulība vai bailes. Ļoti raksturīgas ir emocionālās svārstības, vienu brīdi bērns var raudāt vai dusmoties, un jau nākamajā smieties, kā arī vienlaikus dusmoties vai zaudēt paškontroli un būt līdzjūtīgs vai palīdzēt kādam. Šo parādību parasti rada nogurums, neierastas un nepazīstamas situācijas, kā arī dažādi satraukumi. Biežāk nekā normāliem bērniem, viņiem var parādīties tādas negatīvas gribas iezīmes kā spītība, ietiepība un negatīvisms (Liepiņa, 2008, 146-147; Landrāte, Tūbele, 2011, 44).

Var piebilst, ka autisks bērns bez īpašas palīdzības emocionālās dzīves attīstībā jauniegūtās zināšanas un arī prasmes patstāvīgi reālajā dzīvē neizmantos. Šīs zināšanas un prasmes viņā ir nemitīgi jāattīsta. Iemācīt bērnam ar autiska spektra traucējumiem pareizi

mijiedarboties ar vienaudžiem vai pieaugušajiem, ir ļoti sarežģīts un smags uzdevums. Tomēr ir jābūt uzmanīgiem, jo, ja bērnam piespiedīs darīt vairāk, kā viņš var izdarīt, bērnam var rasties vēl lielākas saskarsmes problēmas, tāpēc šiem bērniem ir nepieciešama prasmīga pedagoģiskā vadība. Viņiem lēni veidojas tīšās iegaumēšanas spējas, tāpēc nepieciešamas dažādas rotaļas, paraugdemonstrējumi un praktiskās nodarbības, lai, balstoties uz netīšo iegaumēšanu, šī procesa laikā pamazām var attīstīt arī tīšās iegaumēšanas procesus (Liepiņa, 2008, 144; Landrāte, Tūbele, 2011, 62).

Pēc A. Līdumas teiktā, emocionālā atsaucība ir iedzimta kvalitāte, ko var novērot jau bērnam piedzimstot. Emocionālā atsaucība izpaužas bērna darbībā, kur darbības kvalitātes rādītājs ir bērna aktivitāte. Emociju **objektīvo** komponentu raksturo pēc šādiem kritērijiem: reaģē ar mīmiku, reaģē ar balsi un reaģē ar kustībām. To rādītāji: mīmika – smaida, raud, neitrāla; balss – raud, ieklausās, dūdo līdzi; kustības – satrūkstas, sastingst, ieklausās. Balstoties uz emocionālās atsaucības pazīmēm, tika izveidots emocionālās atsaucības veseluma modelis. Tā komponenti ir spēja uztvert, spēja atsaukties (reaģēt), aktivitāte (rosība), izpausme balss skaņās, izpausme kustībās un izpausme mīmikā (Līduma, 2015, 250).

Pamatojoties uz teorētisko avotu analīzi, tika izveidoti šādi bērnu emocionālās attīstības kritēriji un rādītāji (sk. 1. tabulu).

1.tabula

Bērnu emocionālās attīstības kritēriji, rādītāji un līmeņi

Kritēriji	Rādītāji	Līmeņi	Balles
1.Interese par mūziku, tās saturu un izpildījumu	1.1. Vēlas klausīties mūziku	Vienmēr vēlas klausīties mūziku.	**3**
		Dažreiz vēlas klausīties mūziku.	**2**
		Nevēlas klausīties mūziku.	**1**
	1.2.Vēlas spēlēt dažādus mūzikas instrumentus	Vienmēr vēlas spēlēt dažādus mūzikas instrumentus.	**3**
		Dažreiz vēlas spēlēt dažādus mūzikas instrumentus vai vēlas spēlēt noteiktus mūzikas instrumentus.	**2**
		Nevēlas spēlēt mūzikas instrumentus.	**1**
	1.3.Vēlas izpildīt dažādas dziesmas (dziedāt, rādīt kustības, dejot u.c.)	Vienmēr vēlas izpildīt dziesmas, dara to ar lielu aizrautību un prieku.	**3**
		Vēlas izpildīt dziesmas, ja pirms tam tiek iedrošināts un ieinteresēts.	**2**
		Reti vēlas izpildīt dziesmas, labprāt tikai vēro notiekošo.	**1**
2. Mijiedarbība muzikālās rotaļnodarbības laikā	2.1. Izrāda interesi un ieinteresētību	Vēro, klausās, uzdod jautājums, ir ieinteresēts.	**3**
		Reizēm uzdod jautājumus, ir ieinteresēts, ja tiek individuāli uzrunāts.	**2**
		Noslēdzas sevī un neizrāda interesi par nodarbību.	**1**
	2.2. Aktīvi sadarbojas ar grupas biedriem un skolotājiem	Sadarbojas un labprāt iesaistās grupu aktivitātēs.	**3**
		Vēlas sadarboties, bet ir nedrošs, nezina, kā komunicēt ar citiem.	**2**
		Nesadarbojas ar citiem.	**1**
	2.3. Atsaucas uz citu emocijām muzikālās rotaļnodarbības laikā	Aktīvi atsaucas uz citu bērnu emocijām.	**3**
		Daļēji atsaucas uz citu bērnu emocijām, ir vērojama nedrošība, bailes.	**2**
		Noslēdzas sevī, neatsaucas uz citu emocijām.	**1**
3.Spēja paust emocijas	3.1. Pauž emocijas par muzikālās rotaļnodarbības saturu	Atpazīst un nosauc emocijas, pauž tās atbilstoši situācijai.	**3**
		Daļēji atpazīst un nosauc emocijas, pauž tās neatbilstoši situācijai.	**2**
		Neatpazīst un neprot nosaukt emocijas, neizrāda tās nemaz vai pauž tās neatbilstoši situācijai.	**1**
	3.2. Pauž emocijas muzicējot (dziedot, spēlējot mūzikas instrumentus u.c.)	Aktīvi pauž emocijas darbības procesā.	**3**
		Daļēji pauž emocijas darbības procesā.	**2**
		Ir noslēdzies sevī, neizrāda savas emocijas.	**1**
	3.3. Reaģē uz muzikālās darbības novērtējumu ar mīmiku, kustībām un balsi	Pauž pozitīvas emocijas - smaida, priecājas, ieklausās teiktajā.	**3**
		Neizrāda emocijas, nekustas, ir neitrāls.	**2**
		Pauž negatīvas emocijas - raud, dusmojas, ir aizvainots	**1**

Ir cilvēki, kuri uzskata, ka bērniem ar autiska spektra traucējumiem emocijas ir kas pavisam neizprotams, bet tā nav. Viņi vienkārši nesaprot, no kurienes tās rodas, kā tās nosaukt un, kā ar tām sadzīvot. Ir svarīgi mācīt bērniem to, ka visas emocijas ir nepieciešamas, un ik

katra no tām palīdz mūsu organismam atbilstoši reaģēt uz dažādām dzīves situācijām. Lai arī šiem bērniem ir lielas grūtības izprast un tikt galā ar savām emocijām, darba autore uzskata, ka ar kopīgu mērķi, lielu pacietību un neatlaidīgu darbu var panākt pozitīvu rezultātu.

1.4. Muzikālās rotaļnodarbības satura izstrāde

Ļoti bieži rodas jautājums – kā nodrošināt šo bērnu vispusīgu attīstību un sniegt viņiem nepieciešamās zināšanas, ņemot vērā viņu attīstības traucējumus un individuālās vajadzības? Darba autore uzskata, ka strādājot pirmsskolas izglītības iestādē skolotājam ir jābūt ļoti pacietīgam, iejūtīgam, gudram, saprotošam, radošam, empātiskam un jebkurā brīdī jābūt gatavam pielāgoties situācijai un mainīt darbības veidu, it īpaši strādājot ar bērniem, kuriem ir autiska spektra traucējumi, jo šiem bērniem ir nepieciešams ilgāks laiks, lai uztvertu sniegto informāciju, bērni var nevēlēties darīt attiecīgās lietas, un viņi nevar paskaidrot, kāpēc nevēlas to darīt, jo paši to nesaprot. Ir reizes, kad kādā no maņu sistēmām rodas pārslodze un vienīgais veids, kā par to informēt citus ir skaļš, spalgs kliedziens vai histērija, jo galvā ir liels troksnis un viņi nezina, kā ar to tikt galā. Tas ļoti apgrūtina skolotāja darbu, jo skolotājam nekavējoties ir jābūt blakus šādos gadījumos un jāmēģina bērnam palīdzēt, atstājot visu pārējo otrajā plānā, tai skaitā arī citus grupas bērnus. Tomēr, pareizi veidotas nodarbības atbilstoši bērnu interesēm, spējām un vajadzībām var pozitīvi ietekmēt viņu emocionālo attīstību.

Lai strādātu ar bērniem, kuriem ir autiska spektra traucējumi, uzlabotu viņu saskarsmes prasmes, veicinātu emocionālo attīstību un gūtu pozitīvu rezultātu, ļoti svarīgi ir pieņemt bērnu tādu, kāds viņš ir, kas nozīmē to, ka gan vecākiem, gan skolotājiem jāapbruņojas ar milzīgu pacietību (Landrāte, 2019, 109-110).

Bērna attīstība sākas ar pasaules uztveri un to, kā bērns uz to reaģē ar emociju palīdzību. Emocijas var izraisīt pozitīvu, negatīvu, kā arī neitrālu attieksmi. Pozitīvās emocijas izpaužas kā prieks, laime un pacilātība. Cilvēks, kurš ir priecīgs, izjūt spēcīgu vajadzību darboties, būt aktīvam, kā arī paplašināto sīko asinsvadu dēļ, intensīvāka ir arī viņa intelektuālā darbība (Zīlītis, 2011, 45; Brice, 2021, 15). Negatīvajām emocijām ir raksturīga nepatika, neapmierinātība un negatīvs pārdzīvojums. Izjūtot negatīvas emocijas palēninās sirdsdarbība, vājinās elpošana, kas rada bezcerību un mazina enerģiju. Savukārt neitrālās emocijas padara cilvēku vienaldzīgu un neizraisa dziļu pārdzīvojumu (Valtneris, 1995, 208).

Mūzika ietekmē ne tikai bērna psihiskos procesus un emocionālo intelektu, bet arī sniedz iespēju komunikācijai un socializācijai, un rod iespēju bērnam komunicēt arī pašam ar sevi. (Bruscia, 2012, 59). Bērni, darbojoties mūzikā, mācās iepazīt un saprast sevi un savas emocijas. Emocionālā attīstība ir saistīta ar spēju domāt, izprast savas un citu emocijas un izmantot šīs

zināšanas rīcībā. Ilggadēja pirmsskolas izglītības mūzikas skolotāja Baiba Brice uzsver, ka jebkura veida muzikālā darbība un aktivitāte sniedz lielu ieguldījumu emocionālās attīstības veicināšanā (Brice, 2021, 15).

Mūzika katram nozīmē kaut ko citu. Kad cilvēkiem lūdz definēt vārdu mūzika, atbildes ir visdažādākās. Citi saka, ka mūzika ir troksnis, citi saka, ka tas ir kaut kas, ko cilvēki klausās vai kas tāds, kas liek tiem kustēties, savukārt ir cilvēki, kuri apgalvo, ka mūzika ir skaņas, kas rakstītas, lai paustu emocijas. Lielākoties visi šie apgalvojumi ir pareizi, jo nav iespējams vienā vienkāršā teikumā definēt mūziku. Tomēr neatkarīgi no tā, kā mūzika tiek uztverta, nevar noliegt, ka tā sastāv no vairākiem elementiem, kurus kombinējot tiek radīts organizēts, muzikāls skanējums. Šie elementi ir - temps, ritms, metrs, melodija, harmonija, dinamika. Iespējams, šī terminoloģija nekad netiks izmantota muzikālajās rotaļnodarbībās ar bērniem, bet ir būtiski, lai skolotāji saprastu to, kas ir šie elementi un, kā tie veicina mūzikas kopējo jēgu. **Temps** ir atskaņošanas ātrums, **ritms** ir garo un īso muzikālo skaņu grupējumi saistībā ar pulsu, **metrs** ir sitienu grupēšana taktsmērā, **melodija** ir vienbalsīgi izteikta muzikālā doma, **harmonija** ir vienlaicīgi atskaņotas divas vai vairākas balsis un **dinamika** ir skaļuma gradācijas (Melville-Clark, 2006, 1; Schwartz, 2008, 17).

Mūzikas skolotājam jābūt izpratnei par to, kādas zināšanas, prasmes, iemaņas un emocijas bērnam izvēlētais mācību materiāls sniedz. Tāpēc ir būtiski sadarboties ar grupas skolotājiem, kopīgi plānot mācību procesu, analizēt rezultātus un atbalstīt vienam otru.

Lai muzikāli pedagoģiskais process būtu veiksmīgs un tiktu sekmēta bērnu muzikālā, kustību, radošuma, psihisko procesu un emocionālās inteliģences attīstība, skolotājs īsteno plānoto, ņemot vērā, ko izraudzītais mācību materiāls sniedz bērnam. Tātad, kāda būs bērna muzikālā izaugsme jeb kāds ir sasniedzamais rezultāts; kā tiks sekmēta bērnu personības izaugsme jeb kādas caurviju prasmes būs iekļautas attiecīgajā nodarbībā; kā noritēs jau zināmā atkārtošana, nostiprināšana, kādas jaunas zināšanas tiks sniegtas un, kā izvēlētais mācību materiāls tiks sasaistīts ar reālo dzīvi, tātad atbilstoši mēneša tēmai; kādas būs iespējas mācību materiāla pielietojumā – kustības, ritms un skanošie žesti, dziedāšana, muzicēšana, rotaļas u.c. un kā izraudzītais materiāls spēs sekmēt bērnu radošumu (Brice, 2021, 29).

D. Dzintere uzsver, ka piecgadīgo un sešgadīgo bērnu obligātajā izglītībā rotaļas un bērnu radošo darbību pirmsskolā aizvien vairāk aizstāj bērnu mācīšana kā skolā, jo skolotāji ne vienmēr izprot un novērtē radošās darbības nozīmi un nepieciešamību. Tomēr dažādu zinātnieku pētījumi parādījuši, ka arī muzicēšanas, nevis tikai izglītošanas process iesaista darbībā un aptver gandrīz visas cilvēka smadzeņu garozas zonas. Tāpēc arī mūzika uzskatāma par vienu no smadzeņu darbības attīstības veicinātājiem, kas nozīmē to, ka mūzikas

rotaļnodarbības ir tikpat svarīgas un līdzvērtīgas kā sports, matemātika, svešvaloda vai jebkura cita mācību joma (Brice, 2021, 15; Dzintere, 2007, 5-6).

Gandrīz visi bērni ar autiska spektra traucējumiem ir vai nu emocionāli nenobrieduši, vai viņiem ir traucēta emocionālā uztvere. Mūzika var kļūt par viņu emociju efektīvu audzinātāju. Katrai dziesmai ir emocionāls saturs, kas var tikt attiecināts uz bērniem, kuri šo dziesmu izpilda. Dažāda rakstura dziesmas var sniegt viņiem daudzveidīgu emocionālo pieredzi. Dziesmas var iedvesmot bērnus, iepriecināt vai nomierināt, kā arī likt aizdomāties par kaut ko. Šāda emocionālā pieredze mūzikā ir ļoti svarīga, jo tā palielina grupas emocionālo atsaucību un veicina katra bērna personisko attīstību (Nordoff, Robbins, 2006, 25-26).

Anna Līduma norāda, ka bērna emocionālo atsaucību ietekmē vairāki faktori: mūzikas saturs un formas, bērna muzikālā darbība, muzikāla vide gan bērnudārzā, gan ģimenē, kā arī bērna, vecāku un skolotāju sadarbības kvalitāte. Pēctecīgu bērna emocionālo atsaucību mūzikā skolotājs var stimulēt ar vairākiem paņēmieniem:

- Radinot bērnus pie dažādiem mūzikas instrumentiem – stabulītes, zvaniņiem, trīsstūra u.c.
- Mudinot klausīties vokālo un instrumentālo mūziku atbilstoši bērnu vecumam
- Klausoties mierīgu un dzīvespriecīgu mūziku
- Demonstrējot elementāras kustības mūzikas pavadījumā
- Iesaistot bērnus vienkāršās rotaļkustībās (Līduma, 2015, 88, 94).

Strādājot ar bērniem, kuriem ir dažādi attīstības traucējumi, nepieciešami īpaši komunikācijas veidi bērnu pašizpausmei un mijiedarbībai ar apkārtējo vidi. Viens no šiem komunikācijas veidiem ir mūzika. Nospēlēta nots uz instrumenta, dziedāšana, deja, maršs vai sitiens ar kāju vai roku. Visas iepriekš minētās darbības ir izpausmes veidi caur mūziku. Kad bērnam ir dota brīvība izpausties muzikāli, viņš uzlabo kontaktu ar apkārtējiem, „runājot" ar tiem caur mūziku. Mūzika palīdz izraisīt prieku un motivāciju. Sākot darbu ar bērnu, kuram ir autiska spektra traucējumi, skolotājiem ir jāizpēta bērna fiziskās, psiholoģiskās, psihosociālās un emocionālās vajadzības, kā arī jāapzinās mūzikas spēks un tās vērtība darbā ar šiem bērniem (Oņiščenko, 2009, 42).

Mūzika un runa ir cieši saistītas. Kā jau iepriekš tika minēts, lielākajai daļai bērniem ar autiska spektra traucējumiem ir ierobežotas komunikācijas spējas, taču dziedāšana var stimulēt šo spēju attīstību. Daudzi skolotāji un mūzikas terapeiti bieži vien ir dzirdējuši, kā bērni mēģina dziedāt vārdus, kurus parasti neizmanto vai pat nespēj izrunāt (Nordoff, Robbins, 2006, 21).

Pēc Baibas Brices teiktā, elementārā muzicēšana ietver daudzveidīgus komponentus:

- *Klausīšanās*, kas sevī ietver vides skaņu un trokšņu izpēti, kā arī mūzikas aktīvās klausīšanās dažādus veidus;

- *Kustības ar mūziku*, kas izpaužas kā kustību imitācijas, ritma rotaļas ar kustībām, dejas un rotaļas ar dziedāšanu vai mūziku;
- *Dziedāšana*, kā vokālās rotaļas, teicamas artikulācijas un dikcijas veidošana, dažādu dziesmu dziedāšana;
- *Muzicēšana,* kas sevī ietver iepazīšanos ar dažādiem skaņu rīkiem un mūzikas instrumentiem, rotaļas ar mūzikas instrumentiem un skaņu rīkiem, muzicēšanas apvienošana ar dziedāšanu;
- *Radošā mūzikas darbība*, kā muzikālie eksperimenti un improvizācijas;
- *Ritma izjūtas attīstīšana,* kas izpaužas kā dažādas runas rotaļas, ritmiskas kustības mūzikā, ritmizēšana ar skanošajiem žestiem (Brice, 2021, 17-18).

Gan saņemtie iespaidi, gan šo iespaidu izraisītās emocionālās sekas paliek bērna prātā uz mūžu. Ir svarīgi atcerēties, ka attīstības sekmēšanai nozīmīgas ir pozitīvas emocijas, tāpēc bērniem ar autiska spektra traucējumiem nepieciešama pastāvīga atzinība. Tomēr atzinība par bērna veiktajām darbībām un uzslavas dodamas ar mēru, pietiks, ja bērna centība un pūles tiks pamanītas un novērtētas ar galvas noglāstīšanu vai mutisku atzinību (Montesori, 2018, 104; Līduma, 2015, 248; Landrāte, 2019, 91).

D. Dzintere apgalvo, ka viss, kas baro bērna sirdi un prātu, viss, kas attīsta viņa apziņu, emocijas un jūtas, ir pamats tam, lai rastos un attīstītos bērna iniciatīva, iztēle un radošums (Dzintere, 2007, 105).

Darba autore pievienojas D. Dzinteres teiktajam, jo uzskata, ka jebkāda veida attīstība sākas ar emocijām, un kā gan vislabāk piedzīvot šīs emocijas, ja ne caur mūziku un muzikālajām rotaļnodarbībām. Katra nodziedātā dziesma, rotaļa, skaņa, kustība, mūzikas instruments, katra piedzīvotā muzikālā darbība ietekmē ne tikai bērnus, bet arī skolotājus un visus pārējos, kuri piedalās šajā muzikālajā piedzīvojumā kopā ar bērniem. Vai tā ir vienkārša nodarbība, rotaļa, ikdienas aktivitāte vai koncerts, mūzika ir kopā ar mums ik uz soļa, un kāpēc gan to neizmantot, lai palīdzētu bērniem, kuriem tas patiešām ir nepieciešams?

2. 5-6 GADUS SVECU BĒRNU AR AUTISKA SPEKTRA TRAUCĒJUMIEM EMPĪRISKAIS PĒTĪJUMS PAR EMOCIONĀLĀS ATTĪSTĪBAS NORISI MUZIKĀLĀS ROTAĻNODARBĪBĀS

2.1. Pētījuma dizains

Pedagoģiskajam pētījumam darba autore izvēlējās Rīgas pirmsskolas izglītības iestādes "X", jaukta tipa grupu vecumā no 3 - 6 gadiem, kuru apmeklē bērni ar dažādiem garīgās attīstības un autiska spektra traucējumiem. Šajā iestādē tiek īstenota vispārējā pirmsskolas izglītības programma, speciālās pirmsskolas izglītības programma izglītojamajiem ar jauktiem attīstības traucējumiem, kā arī speciālās pirmsskolas izglītības programma izglītojamajiem ar garīgās veselības traucējumiem. Iestādē trīs reizes nedēļā tiek nodrošinātas nodarbības arī pie logopēda un speciālā pedagoga. Mūzikas nodarbības notiek 3 reizes nedēļā un to ilgums parasti ir no 20-30 minūtēm, atkarībā no bērnu daudzuma un viņu koncentrēšanās spējām. Pētījumā piedalījās 7 bērni vecumā no 5-6 gadiem, no kuriem 3 bija zēni un 4 meitenes. Šis pētījums tika veikts no 2022. gada janvāra līdz 2022. gada maijam.

Pētījuma mērķis ir noskaidrot ar kādu muzikālo rotaļnodarbību saturu iespējams veicināt 5-6 gadus vecu bērnu ar autiska spektra traucējumiem emocionālo attīstību.

Pamatojoties uz zinātniskās literatūras analīzi un pētniecisko jautājumu, tika izstrādāti empīriskā pētījuma uzdevumi:

1. Izvēlēties pētījuma metodes un pētījuma bāzi.
2. Izstrādāt kritērijus bērnu emocionālās attīstības noteikšanai, veikt novērojumus un analizēt bērnu emocionālo attīstību muzikālās rotaļnodarbībās.
3. Veikt izmēģinājumdarbību, izvēloties muzikālo rotaļnodarbību saturu un metodes atbilstoši bērnu vecumposmam, vajadzībām un emocionālām īpatnībām.
4. Noteikt izmaiņas bērnu emocionālajā attīstībā, veicot atkārtotu novērošanu.
5. Apkopot pētījuma rezultātus, izdarīt secinājumus un izstrādāt ieteikumus.

Darba autores veiktajā pētījumā par emocionālās attīstības veicināšanu 5-6 gadus veciem bērniem ar autiska spektra traucējumiem muzikālajās rotaļnodarbībās ir izmantotas šādas zinātniskās pētniecības metodes:

- novērošana,
- izmēģinājumdarbība,
- iegūto datu analīze.

Novērošana ir viena no izglītības pētījumu datu ieguves metodēm. Tas ir mērķtiecīgs izziņas process, kurā uzzina, secina, izseko un uzmana, ilgstoši vai atkārtoti vērojot. Novērošanu kā empīrisku pētniecības metodi izmanto, lai iegūtu informāciju, pārbaudītu teoriju un teorētisko pētījumu patiesumu. Novērošana tiek iedalīta divos veidos – tiešā un netiešā. Tā palīdz izdarīt secinājumus un izvēlēties turpmākās rīcības variantus (Geske, Grīnfelds, 2006, 111; Pedagoģijas skaidrojošā vārdnīca, 2000, 111; Miesniece, 2011, 13).

Darba autore, vērojot bērnus, kā arī pārrunājot bērnu attīstību ar grupas skolotājām un mūzikas skolotāju, veidoja bērnu raksturojumu. Bērnu konfidencialitātes ievērošanai, bērnu vārdi tika mainīti.

Annija, 5 gadi un 2 mēneši – ļoti aktīva, strauja un jutīga meitene. Var sabīties no vismazākā trokšņa vai darbības maiņas. Viņas klātbūtnē jābūt ļoti uzmanīgam, jo jebkas var izraisīt histēriju. Ļoti patīk mūzika, taču nevēlas sadarboties ar grupas biedriem vai atrasties kopā ar viņiem, piemēram, aplī. Viņa darīs visu to pašu, ko dara citi, taču ārpus apļa vienatnē.

Valērija, 5 gadi un 9 mēneši – aktīva un skaļa meitene. Nevar nosēdēt mierīgi, nepārtraukti vajadzīga uzmanība gan no pieaugušajiem, gan citiem grupas bērniem. Ļoti patīk daba un viss, kas ar to saistīts. Mūzikas nodarbībās iesaistās tikai tad, kad atrodas blakus skolotājai un skolotājas uzmanība ir pievērsta viņai. Ir grūtības ar valodu un izrunu, ja runā, tad tikai izmantojot vienu vārdu. Lielākoties saziņa notiek izmantojot neverbālo komunikāciju – mīmiku, žestus u.c.

Emīlija, 5 gadi un 4 mēneši – Aktīva un sabiedriska meitene. Patīk atrasties citu kompānijā, taču ir ļoti spītīga un nepaklausīga. Aktīvi iesaistās dažādu uzdevumu veikšanā līdz brīdim, kad kaut kas nesanāk. Ja viss nenotiek pēc viņas prāta, tad rokas ir sakrustotas un aktivitāte vai darbība tiek pārtraukta. Ir vajadzīga pieaugušo atzinība un atbalsts. Ja nedabūs kāroto, var būt arī vardarbīga – kost, sist. Ir valodas aizture, taču mūzikas nodarbībās ir viena no visaktīvākajām dziedātājām.

Anastasija, 5 gadi un 1 mēnesis – Klusa, noslēgta, kautrīga un nesabiedriska meitene. Ir novērojamas neparastas kustības ar ķermeni – šūpošanās, roku vicināšana. Labprāt darbojas vienatnē, ir ļoti emocionāla. Ja kaut ko aizrādīs, tad uzreiz var sākt raudāt. Patīk mūzika, taču brīžiem neizprot veicamās darbības, tāpēc ļoti bieži vienkārši vēro notiekošo, neizrādot nekāda veida emocijas.

Andris, 6 gadi un 10 mēneši – ļoti gudrs, apķērīgs un zinātkārs zēns. Patīk atrasties citu bērnu kompānijā. Ir jutīgs pret skaļiem trokšņiem, nepatīk skaļa mūzika un vienmuļas darbības. Vēlas visu izdarīt precīzi, tāpēc ļoti bieži darbojas lēni, nesteidzīgi. Parasti klusē, ja kaut kas nepatīk, lai gan ikdienā runā ļoti daudz. Savu nepatiku izrāda ar mīmiku vai ķermeni. Patīk

dziedāt un piedalīties muzikālajās rotaļnodarbībās, ir interese par dažādiem mūzikas instrumentiem.

Sergejs, 6 gadi un 5 mēneši – ļoti aktīvs zēns. Ir vajadzīga nepārtraukta uzmanība, tāpēc zēnu ikdienā pavada asistents. Ļoti jutīgs pret visdažādākajiem trokšņiem, nepatīk skaļa mūzika, skaņas, kliegšana vai skaļa raudāšana. Ja troksnis traucē, tad aizspiež ausis vai mēģina pārtraukt šo skaņu, ja tas ir iespējams. Piemēram, ja kāds skaļi raud, viņš var pieiet pie šī bērna un iesist viņam, tā norādot, ka viņam šis troksnis traucē un rada diskomfortu. Aktīvi iesaistās muzikālajās rotaļnodarbībās, taču ir ļoti maza uzmanības noturība, kas neļauj darbību izpildīt līdz galam. Lai gan ikdienā valodu izmanto reti, ļoti patīk dziedāt un dara to ar prieku.

Krists, 5 gadi un 6 mēneši – ļoti gudrs zēns, runā divās valodās. Ļoti bieži perfekti atkārto dzirdētās frāzes, lai gan neizprot to nozīmi. Patīk radoši izpausties – zīmēt, gleznot, dziedāt, dejot. Ātri apgūst jaunas zināšanas, tomēr tās nepieciešams pastāvīgi atkārtot, lai tās saglabātos atmiņā. Patīk darboties vienatnē vai kopā ar pieaugušo, taču neatsakās arī sadarboties ar citiem grupas bērniem, ja tas ir nepieciešams. Ar interesi iesaistās muzikālajās rotaļnodarbībās.

2.2. 5-6 gadus vecu bērnu ar autiska spektra traucējumiem emocionālās attīstības konstatējums

Lai veicinātu bērnu emocionālo attīstību, tika veikts bērnu novērojums (skatīt 1. pielikumu). Darba autore vēroja pirmsskolas izglītības iestādes "X" septiņus bērnus ar autiska spektra traucējumiem, no kuriem četras ir meitenes un trīs ir zēni. Šie bērni ir ļoti aktīvi, strauji un ar nelielu uzmanības noturību. Kad nodarbības notika zālē, bērniem bija grūti koncentrēties, jo apkārtējā vide bija mainījusies un bija jāizpēta viss jaunais. Vadot nodarbību, bija jāpiedomā pie nepārtrauktas darbību maiņas, lai bērni pievērstos nodarbībai un būtu ieinteresēti.

Sākotnējās bērnu emocionālās attīstības izpētei, darba autore izstrādāja kritērijus, kas ir aprakstīti darba teorētiskajā daļā, lai noteiktu katra bērna ieinteresētību muzikālajās rotaļnodarbībās, viņu mijiedarbību ar grupas bērniem un skolotājiem, kā arī spēju paust emocijas atbilstoši situācijai. Lai uzskatāmi parādītu sākotnējā pētījuma rezultātus, iegūtie dati tiek atspoguļoti diagrammā.

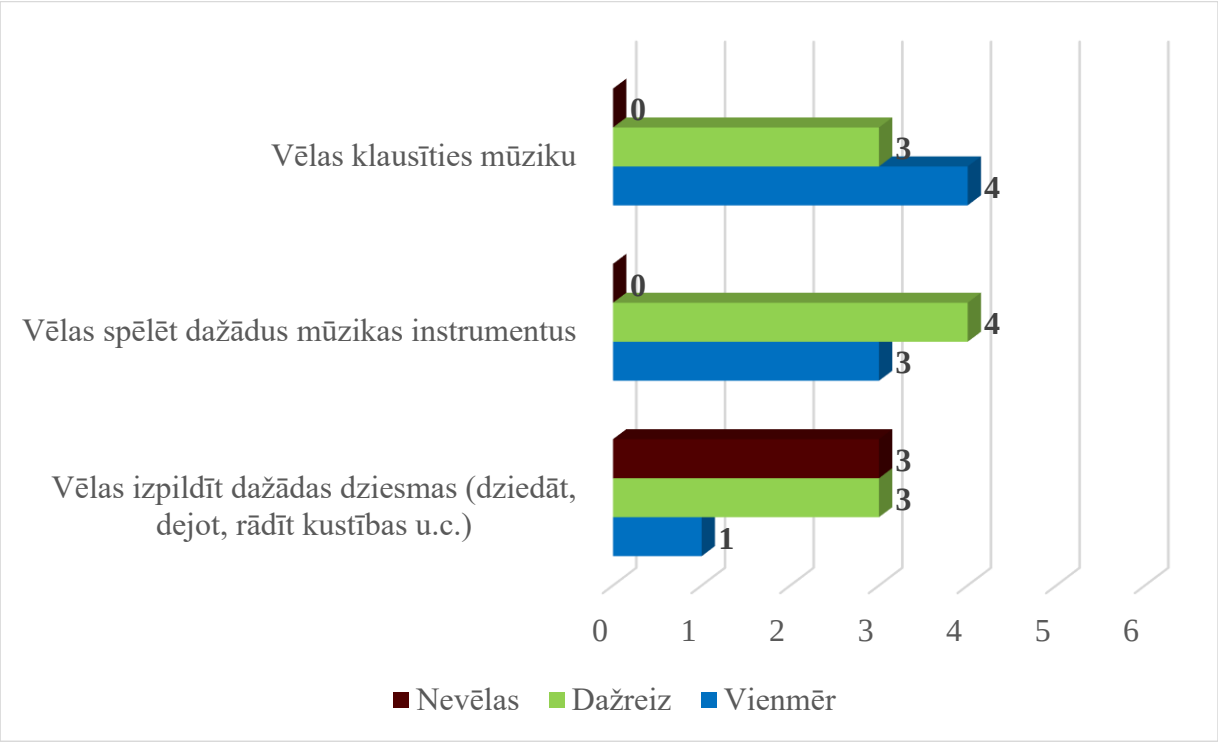

1.att. **Interese par mūziku, tās saturu un izpildījumu**

Aplūkojot iegūtos rezultātus, var konstatēt, ka interese par mūziku, tās saturu un izpildījumu sākotnēji bērniem ir diezgan liela. Tika novērots, ka bērni labprāt klausās mūziku un vēlas spēlēt dažādus mūzikas instrumentus. Autore novēroja bērnu darbību pirmajās muzikālajās rotaļnodarbībās un secināja, ka grūtības sagādā bērnu iesaistīšana dažādu dziesmu izpildīšanā. Ir bērni, kuriem ir novērojamas saskarsmes grūtības, kas būtiski ietekmē arī iesaistīšanos muzikālās rotaļnodarbības aktivitātēs. Annija, Valērija un Anastasija izvēlas nepiedalīties dziesmu izpildīšanā, taču viņas ar lielu interesi vēro skolotāju un bērnu darbības. Tas var liecināt par to, ka šīm meitenēm ir nepieciešams skolotājas atbalsts un klātesamība.

Ir acīmredzama interese par bērnu vēlmi klausīties mūziku, ko mūzikas skolotāja arī veiksmīgi izmanto, tomēr var novērot, ka bērnu uzmanība ne vienmēr ir pietiekama un ilgst līdz skaņdarba vai dziesmas beigām. Pēc mūzikas skolotājas sacītā, ir jābūt ļoti uzmanīgam ar mūzikas izvēli, jo bērni ikdienā ir ļoti aktīvi un, klausoties aktīvu, ritmisku un steidzīgu mūziku, bērnu uzbudinājums var kļūt pārāk liels un tie var kļūt nevaldāmi. Viens no variantiem, kā mazināt šādas situācijas iespējamību ir aicinājums izbaudīt mūziku apsēžoties vai apguļoties uz grīdas un aizverot acis. Tādējādi, ja arī kāds no bērniem vēlēsies sākt skriet vai traucēt citiem bērniem, pārējie to neredzēs, jo viņu acis būs aizvērtas.

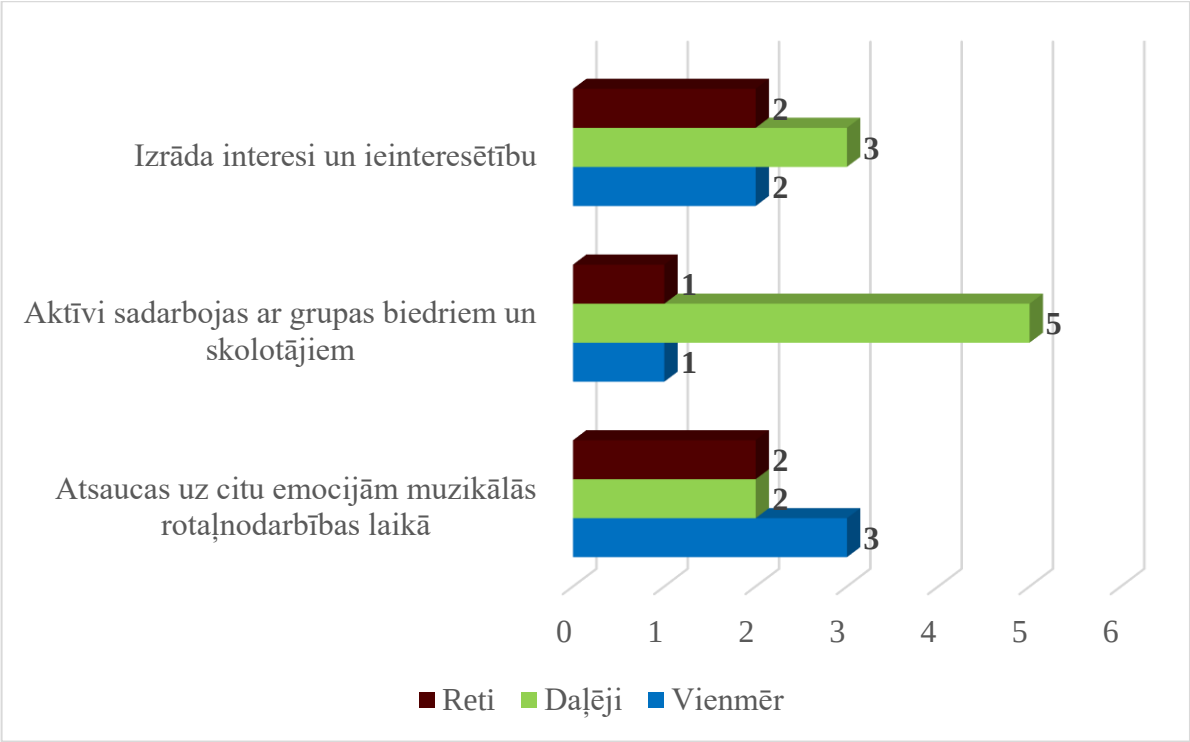

2.att. **Mijiedarbība muzikālās rotaļnodarbības laikā**

Apskatot 2. attēlu var secināt, ka tikai viens bērns bez jebkādām problēmām iesaistās muzikālajā rotaļnodarbībā un sadarbojas ar skolotājiem un citiem grupas bērniem. Izvērtējot bērnu mijiedarbību muzikālās rotaļnodarbības laikā, darba autore novēroja, ka liela daļa bērnu daļēji iesaistās nodarbībā un sadarbojas ar citiem. Kā jau iepriekš tika minēts, šiem bērniem ir komunikācijas un saskarsmes problēmas. Bija redzams, ka lielāka daļa bērnu bija ieinteresēti sadarboties, taču vadoties pēc viņu ķermeņa valodas un mīmikas varēja spriest, ka viņi ir nedroši un nezina, kā komunicēt ar citiem. Ja skolotāja uzrunāja šos bērnus un aicināja arī mūzikas skolotāju pievērst uzmanību šo bērnu iedrošināšanai un motivēšanai, bija vērojama mazliet nedroša, tomēr pozitīva sadarbība starp gandrīz visiem grupas bērniem un skolotājiem. Valērija arī pēc sarunas un dažādiem skolotāju mēģinājumiem pierunāt viņu iesaistītes kopīgajās aktivitātēs, nevēlējās darboties kopā ar citiem.

Tika novērots, ka Annija, Emīlija un Andris spēj nolasīt un atpazīt citu emocijas, kā arī pozitīvi un aktīvi reaģēt uz tām, Valērija un Krists daļēji atsaucas uz citu emocijām, ir mazliet bailīgi un nedroši, taču Anastasija un Sergejs vispār neatsaucas uz citu paustajām emocijām un ir noslēgušies sevī. Darba autore uzskata, ka Anastasija un Sergejs neatsaucas uz citu emocijām, tāpēc, ka šiem bērniem ir lielas grūtības izprast un atpazīt ne tikai savas, bet arī citu emocijas. Brīžiem var manīt, ka šie bērni bieži vien "aizplūst" kur citur, "atslēdzas" no ārpasaules un dzīvo savā izdomātajā pasaulītē.

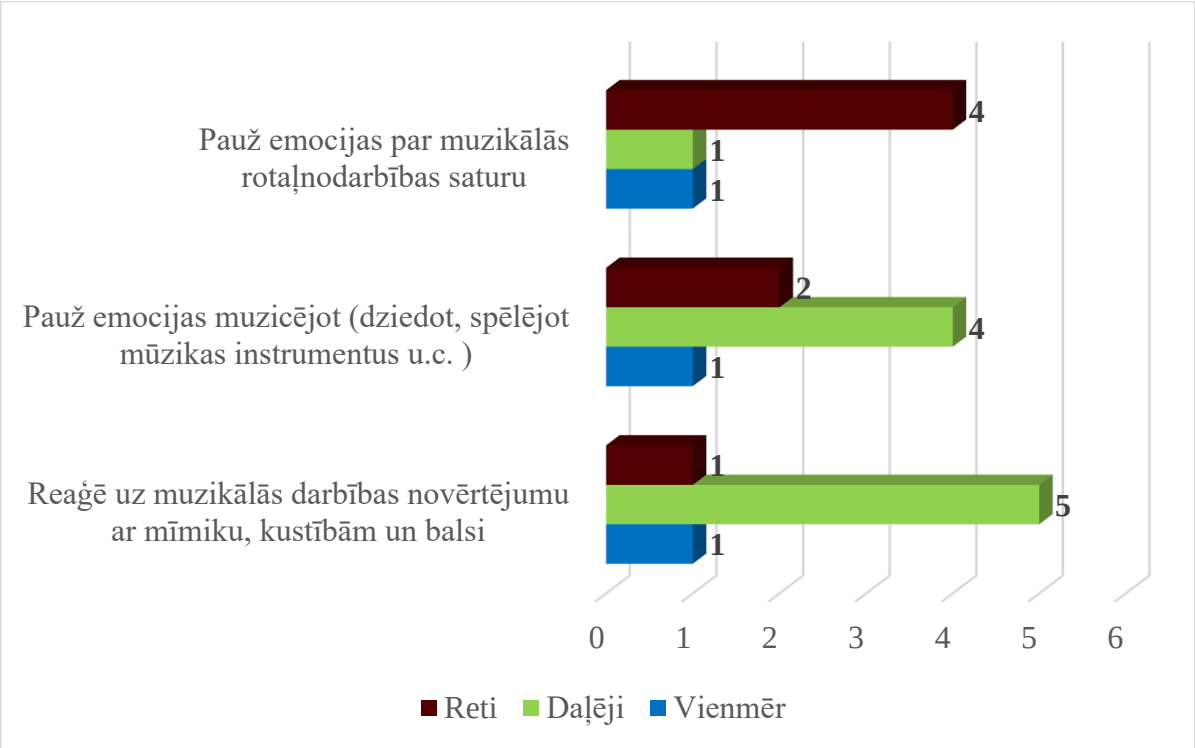

3.att. **Spēja paust emocijas**

Darba autore pēc šī kritērija novēro, ka bērniem ir lielas grūtības paust emocijas par rotaļnodarbības saturu. Kā jau iepriekš tika minēts, tas varētu būt saistīts ar prasmi atpazīt un nosaukt dažādas emocijas. Valērija un Anastasija neatpazīst un neprot nosaukt emocijas, un bieži neizrāda tās it nemaz, savukārt Annija un Emīlija prot gan atpazīt, gan nosaukt emocijas, taču neprot tās paust atbilstoši situācijai. Iepazīstoties ar bērniem tuvāk un konsultējoties ar grupas skolotājiem un iestādes atbalsta personālu, darba autore ir nonākusi pie secinājuma, ka meitenes šādi rīkojas, jo nesaprot, ko no viņām sagaida un, kāda ir pareizā rīcība. Ir iespējams, ka šo nodarbību laikā viņu maņu orgānos notiek pārslodze un viņu mēģinājums tikt ar to galā, nav atbilstošs situācijai.

Vērojot bērnu emociju izpausmes dziedot, dejojot vai spēlējot kādu mūzikas instrumentu, ir grūti novērtēt bērnu spēju paust emocijas šo darbību laikā, jo muzicējot kopā ir apvienotas vairākas darbības, kā, piemēram, dziedāšana un kustību rādīšana. Tas ļoti apgrūtina bērnus un viņu spēju paust emocijas šo darbību laikā, jo tas no viņiem prasa lielu piepūli, kā arī koordināciju un arī koncentrēšanās spējas. Lielākoties bērni emocijas izpauž dziesmu starpspēļu vai muzikālo paužu laikā, tāpēc lielākā daļa bērnu tiek vērtēti daļēji.

Veicot bērnu sākotnējo novērtējumu, var secināt, ka liela daļa bērnu, atsaucoties uz 3. kritērija 3. rādītāju par bērnu reakciju uz muzikālo darbību novērtējumu ar mīmiku, kustībām un balsi, neizrāda nekāda vieda emocijas, nekustas vai arī ir neitrāli. No visiem bērniem tikai Valērija pozitīvi reaģē un pauž emocijas par muzikālo darbību novērtējumu, jo viņai ir svarīgs

skolotāju atbalsts un atzinība. Un Annija pauž negatīvas emocijas, kas atspoguļojas dusmās, raudāšanā vai aizvainojumā, jo neizprot notiekošo un neprot atpazīt citu emocijas vai, šajā gadījumā, novērtējumu, uzlavas vai atzinību.

2.3. Emocionālās attīstības sekmēšana bērnu darbībā muzikālā rotaļnodarbībā

Lai tiktu veicināta bērnu emocionālā attīstība, bērniem tika piedāvāti pieci dažādi uzdevumi. Pētījuma laikā darba autore uzmanīgi vēroja bērnus, viņu savstarpējo sadarbību un aktivitāti muzikālajās rotaļnodarbībās, kā arī izstrādāja piecas aktivitātes, kuras veidotas atbilstoši muzikālajām darbībām – dziedāšana, mūzikas klausīšanās, rotaļa, muzikāli ritmiskas kustības, mūzikas instrumentu spēle. Šīs aktivitātes darba autore ar mūzikas un grupu skolotāju palīdzību iekļāva muzikālajās rotaļnodarbībās atbilstoši mēneša un nedēļas tematam. Dziesmas, skaņdarbi, rotaļas un mūzikas instrumenti tika izvēlēti atbilstoši attiecīgo nodarbību tematiem, kā arī bērnu attīstībai un interesēm.

Muzikālā rotaļnodarbība ietvēra šādas daļas:

1. Sasveicināšanās ar dziesmu "Labdien, labdien!"
2. Galvenā aktivitāte, kas ietver jaunas informācijas apgūšanu.
3. Muzikālā pauze, kurā parasti bērni klausās mūziku, iet rotaļās vai dejo.
4. Iepriekšējās nodarbības atkārtojums, dziesmu dziedāšana.
5. Nobeiguma aktivitāte dziedot atsveicināšanās dziesmu "Atā, atā!"

Aktivitāte – rotaļa ***Pēdas sniegā.***

Pēc sasveicināšanās aktivitātes, skolotāja iepazīstina bērnus ar rotaļu un tās norisi. Bērni pa vienam izvēlas soli no iepriekš sagatavotām lapām ar līnijām dažādās konfigurācijās – spirāle, kvadrāts, trijstūris u.c. (sk. 5. pielikumu), skolotāja šo līniju precīzu attēlojumu jau iepriekš izveidojusi uz grupas grīdas izmantojot līmlenti, lai bērni, veicot uzdevumu, neapjūk un zina, kādā solī kustēties. Bērni jau iepriekšējās nodarbībās ir apguvuši dziesmu "Pēdiņas" (sk. 4. pielikumu), kuru nepieciešama šai rotaļai. Skolotāja aicina sadoties rokās, katram dziesmas pantiņam izvēlēties soļu veidus un kopīgi, dziedot šo dziesmu, izpildīt rotaļas uzdevumu. Lai bērniem sākumā kaut nedaudz atvieglotu uzdevumu, skolotāja vada rotaļu, nostājoties rindas priekšgalā. Kad bērni ir iepazinušies ar rotaļu un ir kļuvuši drošāki, skolotāja aicina bērnus vadīt rotaļu uz maiņām. Ja nepieciešams, skolotāja palīdz bērniem izpildīt uzdevumu.

Bērni šīs rotaļas laikā reaģēja dažādi. Lielākā daļa bērnu, bija ieinteresēti rotaļas darbībā, ar nepacietību gaidīja, kad varēs izvēlēties soļu veidu un atrasties rindas priekšgalā, lai vadītu rotaļu. Bērnu sejās bija nolasāms prieks par katru pareizi veikto soļu veidu. Dziedot

dziesmu, daži bērni, atbilstoši dziesmas vārdiem, mēģināja iet uz pirkstgaliem un nesteidzīgi tipināt. Divi no bērniem sākumā nevēlējās piedalīties rotaļā, jo bija pārāk aizņemti ar izveidoto līniju rakstu pētīšanu uz grīdas, tomēr, kad sāka skanēt mūzika, bērni paši sameklēja rindas galu, sadevās rokās ar citiem bērniem un kopīgi gāja rotaļā.

*Aktivitāte – dziesmas **Sniegavīru Ziemassvētki** dziedāšana ar kustībām.*

Skolotāja kopā ar bērniem noklausās dziesmas "Sniegavīru Ziemassvētki" (sk. 6. pielikumu) ierakstu. Pēc dziesmas noklausīšanās skolotāja ar bērniem kopīgi pārrunā, par ko ir dziesma, kas tajā notiek un, kāda ir dziesmas noskaņa. Pēc saruna aicina bērnus kopīgi izdziedāt dziesmu. Skolotāja lēnā tempā spēlē dziesmas pavadījumu uz klavierēm un iepazīstina bērnus ar dziesmas vārdiem, pēc tam aicina visus sastāties aplītī un kopīgi izdziedāt dziesmu rādot kustības.

Bērniem ar autiska spektra traucējumiem ļoti patīk mūzika un kustība. Apvienojot šos divus elementus, bērni ar prieku apgūst jaunas dziesmas, iemācās kopā ar dziedājumu izpildīt kustības, kā arī sadarboties ar apkārtējiem. Lai arī dažiem bērniem ir grūtības ar valodu un izrunu, dziedot tas nebūt nav šķērslis, jo pēc darba autores novērojumiem, bērni, kuri ikdienā valodu tikpat kā nelieto, muzikālajās nodarbībās dzied visskaļāk un ar vislielāko atdevi. Protams, sākotnēji dažiem bērniem grūtības sagādāja tas, ka vienlaicīgi ir gan jādzied, gan jārāda kustības, taču izpildot dziesmu vairākas reizes, bērnu sejās nolasīto nervozitāti un saspringumu pamazām nomainīja prieks un gandarījums. Pēc dziesmas izpildīšanas bērni labprāt pauda pozitīvas emocijas par dziesmu un tās izpildījumu gan verbāli, gan neverbāli.

Aktivitāte – mūzikas skaņdarbu klausīšanās.

Mainoties gadalaikiem, arī mācību temati kļuva daudzveidīgāki un daudz krāsaināki, jo tēmu par sniegu nomainīja tādas tēmas, kā kukaiņi, putni, laikapstākļi u.c., tāpēc nācās padomāt arī par atbilstošāka repertuāra izvēli. Viena no mūzikas mācīšanas metodēm pirmsskolā ir mūzikas klausīšanās, kura aktīvi tika pielietota arī muzikālajās nodarbībās ar speciālajiem bērniem. Lai veicinātu bērnu emocionālo attīstību, bērniem tika piedāvāti 3 dažādi skaņdarbi. Taču, ņemot vērā bērnu īso uzmanības noturību, katrs skaņdarbs tika atskaņots citā nodarbībā. Bērni tika aicināti apgulties uz grīdas, aizvērt acis un uzmanīgi klausīties. Pēc skaņdarbu noklausīšanās, skolotāja uzdeva bērniem jautājumus par dzirdēto. Kopīgi tika pārrunāts, kādi un, cik daudz mūzikas instrumenti tika izmantoti skaņdarbā, kādu noskaņu radīja skaņdarbs un vai bērniem tas patika.

Pirmais no skaņdarbiem ir komponista Leo Delība fragments Picikato no baleta "Silvija". Lai pārbaudītu vai izteiktie minējumi pēc skaņdarba noklausīšanās ir pareizi, skolotāja bērniem vēlreiz atskaņo skaņdarbu video formātā https://www.youtube.com/watch?v=xvi84nPTe2k. Šajā skaņdarbā bērni iepazinās ar simfonisko orķestri, kā arī stīgu instrumentiem – vijoli, čellu,

kontrabasu un flautu. Novērojot bērnus šīs aktivitātes laikā, viņu sejās bija vērojams miers. Tie mierīgi un nekustīgi baudīja šo skaņdarbu.

Otrs skaņdarbs - komponista Nikolaja Rimska-Korsakova "Kamenes lidojums" klavieru izpildījumā. Šis skaņdarbs ir daudz straujāks un nemierīgāks, ko arī varēja redzēt novērojot bērnus skaņdarba atskaņošanas laikā. Klausoties skaņdarbu, bērni bija daudz nemierīgāki, bieži kustējās un nevarēja sagaidīt skaņdarba beigas, tomēr neskatoties uz to, viņiem skaņdarbs patika un viņi ar nepacietību vēlējās redzēt, kas attēlots skaņdarba videoklipā https://www.youtube.com/watch?v=M93qXQWaBdE. Bērni bija patīkami pārsteigti par redzēto un ar lielu interesi skatījās video. Jāpiebilst, ka uzmanības noturība skatoties un klausoties skaņdarbu video formātā bija daudz lielāka, kā tikai klausoties to.

Pēdējais no izvēlētajiem skaņdarbiem ir Ģirta Alstera dziesmu pasaciņa "Baskājis Vējelis". Lai gan šī ir dziesmu pasaciņa, mūzika ir strauja un aktīva. Skaņdarba sākumā var dzirdēt neparastu mūzikas instrumentu – lietus koku, kuru skolotāja arī demonstrē klātienē pēc skaņdarba noklausīšanās. Kad bērni ir iepazinušies ar mūzikas instrumentu un pārrunājuši dzirdēto, skolotāja vēlreiz atskaņo skaņdarbu video formātā https://www.youtube.com/watch?v=2Vv4b1ve45s. Klausoties skaņdarbu bērni ir mierīgi un atslābuši, tomēr viņu sejās ir manāma koncentrēšanās. Šajā skaņdarbā ir daudz un dažādi skaņu elementi, kuri arī liek uzmanīgi ieklausīties.

*Aktivitāte – dziesmas **Palīgs** dziedāšana ar kustībām.*

Gatavojoties Māmiņdienas pasākumam un iepazīstoties ar to, kas ir izpalīdzība un sadarbība, bērniem tika piemeklēta bērnu studijas "Kukaiņi" dziesma "Palīgs" (sk. 8. pielikumu). Lai veicinātu bērnu sadarbības spējas, bērni tika sadalīti grupiņās tā, lai katrā grupā būtu bērni ar dažādiem vecumiem. Skolotāja ar bērniem vispirms pārrunā dziesmas saturu, iepazīstina bērnus ar vārdiem un kustībām. Izmantojot dziesmas ierakstu, kopīgi mēģina izpildīt dziesmu savos nelielajos aplīšos. Bērniem ļoti patīk šī dziesma un tās noskaņa, tāpēc ar lielu prieku un atdevi arī mēģina to izpildīt. Pēc skolotājas teiktā, bērni vēl ilgi pēc nodarbības šo dziesmu dzied arī grupā. Skolotāja pēc dziesmas izpildīšanas atzinīgi vērtē visus bērnus, uzslavējot un katru aicinot sist pieci. Ir bērni, kuri pozitīvi reaģē uz skolotājas novērtējumu, taču ir bērni, kuri neizrāda nekādu interesi, ir neitrāli vai arī izrāda negatīvas emocijas.

Aktivitāte – mūzikas instrumentu spēlēšana.

Viens no pieejamajiem mūzikas instrumentiem šajā izglītības iestādē ir rezonatoru zvani, kuri ikdienā ļoti bieži arī tiek izmantoti. Muzikālajā rotaļnodarbībā skolotāja aicina bērnus apsēsties un uzmanīgi noklausīties Renāra Kaupera un Ineses Zanderes dziesmu "No zvaigznītes" (sk. 7. pielikumu). Noklausoties dziesmu, viņa bērniem jautā kādu mūzikas instrumentu šajā dziesmā bija iespējams saklausīt. Pēc dažādu minēju izteikšanas, skolotāja

novieto rezonatoru zvanus uz grīdas un aicina bērnus vēlreiz noklausoties dziesmu pārbaudīt vai šis instruments atbilst tam, ko var saklausīt dziesmā. Bērni ar lielu interesi vēro, kā skolotāja mūzikas pavadījumā spēlē priekšā novietotos zvanus. Kad dziesma ir izskanējusi bērni apstiprina, ka rezonatoru zvani ir saklausāmi arī šajā dziesmā. Visbeidzot skolotāja aicina katru bērnu izmēģināt šo mūzikas instrumentu, uz ko bērni arī atsaucas ar lielu prieku. Uzdevums ir sekot līdzi un atskaņot precīzi tos pašus zvanus, ko skolotāja ir atskaņojusi. Vispirms sāk ar vienu skaņu, pēc tam ar divām un, ja redz, ka bērns ar šo uzdevumu tiek galā, tad aicina viņu mēģināt atkārtot vairākas skaņas jeb skaņu rindu.

Veicot pētījuma izmēģinājumdarbību darba autore ir nonākusi pie secinājuma, ka ir nepieciešams pievērst uzmanību ne tikai gala rezultātam, bet arī pašam mācīšanās procesam. Ir ļoti svarīgi pētīt bērnus un viņu spējas un zināšanas ne tikai muzikālās rotaļnodarbības laikā, bet arī ikdienā, lai būtu skaidrs tieši, ar kādām metodēm ir nepieciešams strādāt. Vērojot bērnus muzikālajās nodarbībās, ir redzams, ka skolotāja pozitīvā attieksme, aktivitāšu dažādība un interese par bērna labsajūtu un viņa vajadzībām, var pozitīvi ietekmēt bērnu, viņa uzvedību un arī attīstību.

2.4. Pētījuma datu analīze

Lai izvērtētu vai bērnu emocionālajā attīstībā ir notikušas izmaiņas un pētījums ir veicinājis bērnu emocionālo attīstību, tika veikta atkārtota novērošana (skatīt 2. pielikumu). Lai uzskatāmi varētu salīdzināt pētījuma rezultātus, iegūtie dati tiek parādīti diagrammās.

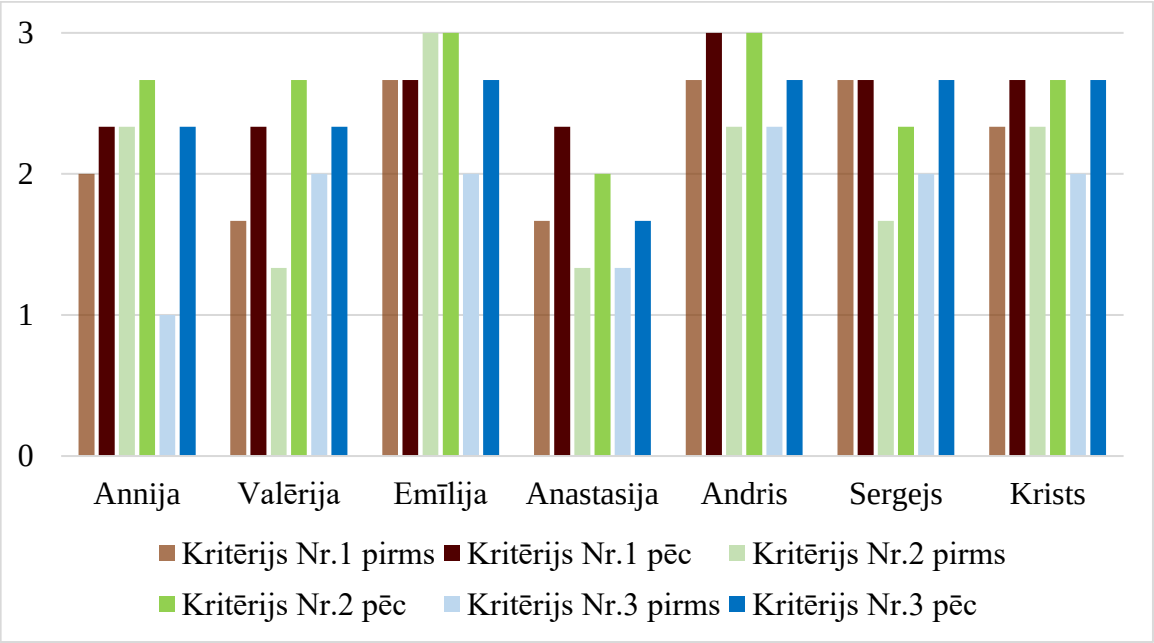

4.att. **Bērnu emocionālās atsaucības līmenis visos rādītājos pirms un pēc izmēģinājumdarbības**

Kā redzams 4.attēlā, pētījuma izmēģinājumdarbība ir veicinājusi katra bērna emocionālo attīstību. Protams, katram bērnam šī izaugsme ir atšķirīga un, kādam varbūt ne tik liela, kā bija gaidāms, taču darba autore ir ļoti gandarīta, ka kaut nedaudz ir spējusi palīdzēt šiem bērniem viņu attīstības sekmēšanā. Lai iegūtu pilnvērtīgāku priekšstatu par bērnu emocionālo attīstību muzikālajās rotaļnodarbībās, tika izveidotas diagrammas bērnu emocionālās attīstības līmeņu izpētei.

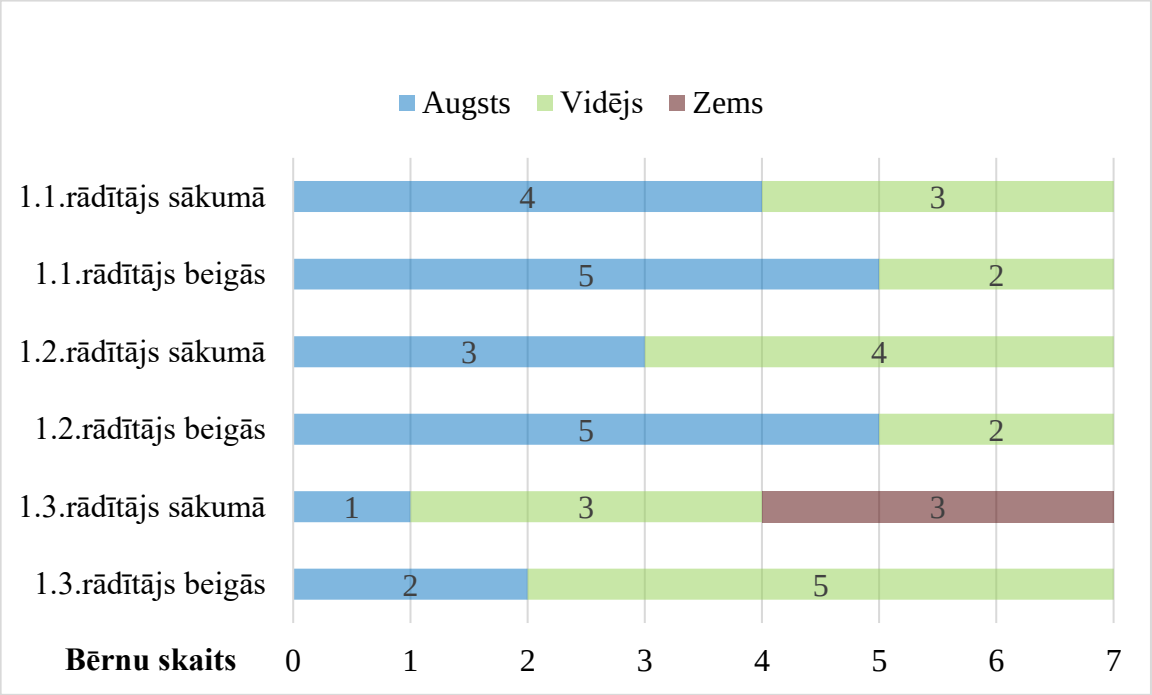

5.att. **Kritērija Nr. 1 *Interese par mūziku, tās saturu un izpildījumu* rādītāju līmenis pētījuma sākumā un beigās**

1.1. rādītāja *Vēlas klausīties mūziku* un 1.2. rādītāja *Vēlas spēlēt dažādus mūzikas instrumentus* sākuma novērtējums ir salīdzinoši labs, jo nevienam no septiņiem bērniem šajos rādītājos nav zems līmenis, kas nozīmē, ka bērni ir ieinteresēti klausīties mūziku un spēlēt dažādus mūzikas instrumentus.

Iegūtie dati 5. attēlā ļauj secināt, ka 1.3. rādītāja *Vēlas izpildīt dažādas dziesmas* sākuma novērtējumā maksimālās 3 balles jeb augsts emocionālās attīstības līmenis ir tikai 1 bērnam, 2 balles jeb vidējs līmenis ir 3 bērniem un zems līmenis jeb 1 balle ir 3 bērniem. Pētījuma beigās rezultāti ir krietni uzlabojušies, jo augsts līmenis ir 2 bērniem un vidējs emocionālās attīstības līmenis ir 5 bērniem, savukārt zems līmenis nav vairs nevienam no bērniem.

Pētījuma beigu dati parāda, ka bērni ir uzlabojuši savas sadarbības prasmes, jo pētījuma sākumā varēja novērot bērnu nedrošību iesaistīties kopīgās aktivitātēs, kas sevī ietvēra arī dziesmu dziedāšanu ar kustībām. Bērni parasti dziedāja visi kopā, izveidojot apli. Dažiem bērniem bija grūti piedalīties šajās aktivitātēs, jo viņi neprata komunicēt ar citiem bērniem, taču

pētījuma laikā šai problēmai pievēršot lielāku uzmanību, bērni ar skolotāju palīdzību pamazām sāka sadarboties ne tikai ar skolotājiem, bet arī cits ar citu.

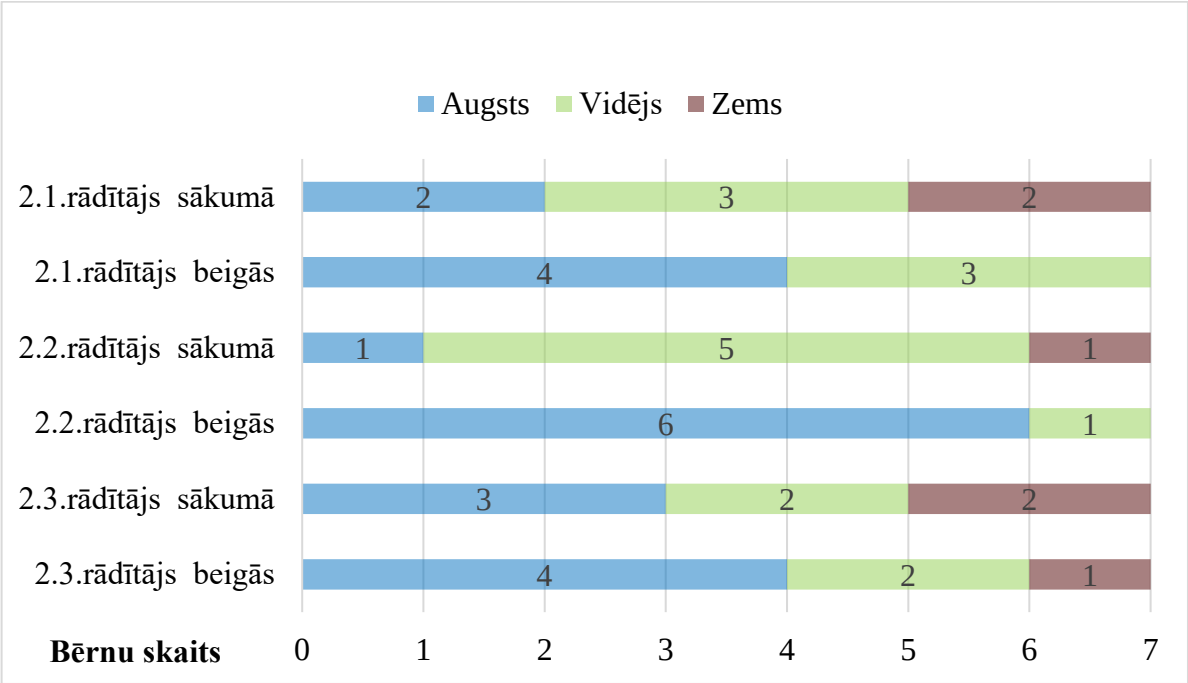

6.att. **Kritērija Nr. 2 *Mijiedarbība muzikālās rotaļnodarbības laikā* rādītāju līmenis pētījuma sākumā un beigās**

No apkopotajiem 2. kritērija rezultātiem (sk. 6. attēlu), var secināt, ka 2.2. rādītāja *Aktīvi sadarbojas ar grupas biedriem un skolotājiem* uzlabojumi ir visievērojamākie, jo sākuma novērtējums rāda, ka tikai vienam no bērniem ir augsts emocionālās attīstības līmenis, savukārt beigās gandrīz visi bērni jau ir sasnieguši šo līmeni.

Arī 2.1. rādītāja *Izrāda interesi un ieinteresētību* rezultāti ir ievērojami, jo pētījuma beigās nevienam no bērniem vairs nav zems emocionālās attīstības līmeni, 4 bērniem ir sasniegts augsts līmenis, kā arī 3 bērniem ir vidējs emocionālās attīstības līmenis.

Savukārt analizējot 2.3. rādītāja *Atsaucas uz citu emocijām muzikālās rotaļnodarbības laikā* rezultātus, ir novērojami nelieli uzlabojumi. Pētījuma beigās joprojām vienam no bērniem ir zems emocionālās attīstības līmenis, savukārt vidējs līmenis ir diviem bērniem un augsts līmenis ir nu jau četriem grupas bērniem.

Analizējot šī kritērija rādītājus pētījuma sākumā un beigās var secināt, ka arī šeit, tāpat kā analizējot 1. kritērija datus, sadarbība bija viens no galvenajiem faktoriem, lai bērni ar interesi piedalītos dažādās muzikālās rotaļnodarbības aktivitātēs gan individuāli, darbojoties tikai ar skolotāju, gan kopā ar citiem bērniem, tāpēc arī 2.2. rādītāja datos ir vērojams vislielākais uzlabojums. Savukārt 2.3. rādītāja rezultāti tikpat kā nav uzlabojušies, jo, kā jau

iepriekš tika minēts, bērniem ar autiska spektra traucējumiem ir lielas problēmas atpazīt un nosaukt ne tikai savas, bet arī apkārtējo emocijas.

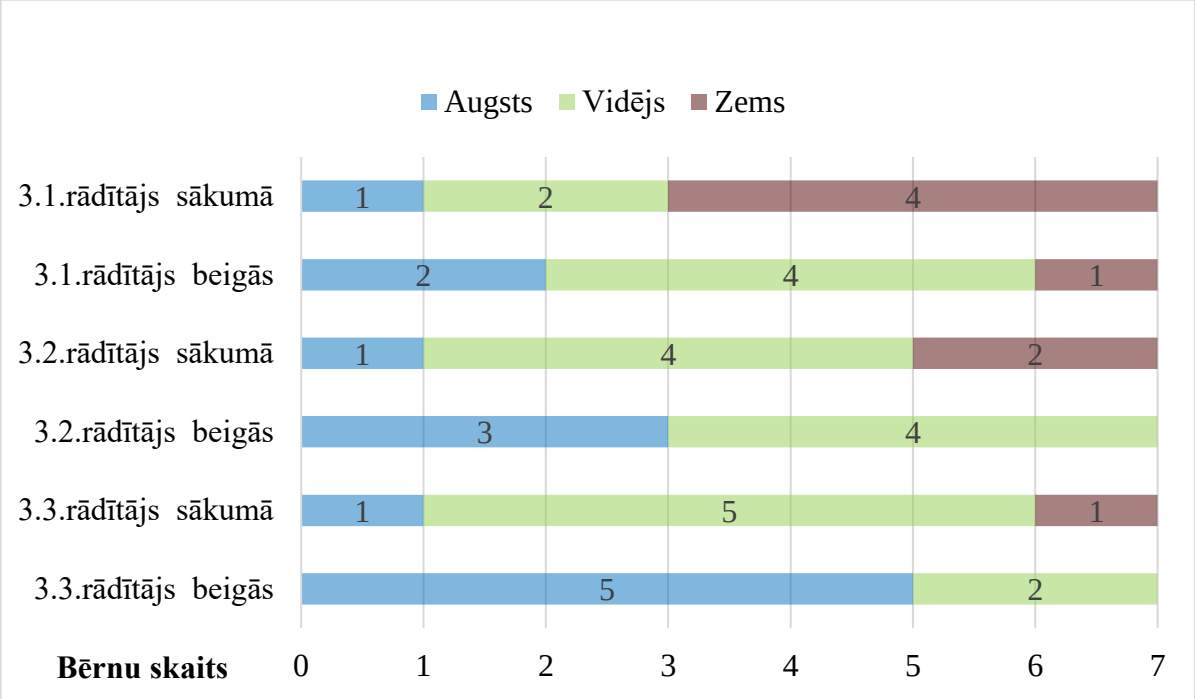

7.att. **Kritērija Nr. 3 *Spēja paust emocijas* rādītāju līmenis pētījuma sākumā un beigās**

Pēc 3. kritērija rezultātiem (sk. 7. attēlu) var secināt, ka bērnu emocionālā attīstība un spēja paust savas emocijas ir uzlabojusies, lai gan šis bija viens no kritērijiem, kas sākumā tika novērtēts viszemāk. Ņemot vērā šo bērnu īpatnības, ir novērots, ka 3.1. rādītāja *Pauž emocijas par muzikālās rotaļnodarbības saturu* novērojuma laikā četri no bērniem tika novērtēti ar zemu emocionālās attīstības līmeni nevis tāpēc, ka bērni neatpazīst un neprot nosaukt emocijas, bet gan tāpēc, ka viņi tās pauž neatbilstoši situācijai. Viens no iemesliem kāpēc bērni tā rīkojas, ir tas, ka viņi neprot verbāli izteikt, kas ir tas, kas viņus satrauc un vienīgais veids, kā parādīt savu diskomfortu, ir skaļa raudāšana, bļaušana vai agresivitāte. Tomēr pievēršot lielāku uzmanību bērnu labsajūtai, šī rādītāja rezultātu ir izdevies uzlabot. Pētījuma beigās tikai viens no bērniem ir saglabājis zemu emocionālās attīstības līmeni, turklāt četri bērni ir uzlabojuši savu emocionālās attīstības līmeni.

Analizējot 3.2. rādītāju *Pauž emocijas muzicējot* var novērot, ka pētījuma sākumā tikai vienam no bērniem ir augsts emocionālās attīstības līmenis, četriem bērniem ir vidējs līmenis un diviem no bērni ir zems šī rādītāja līmenis. Tomēr pētījuma beigās jau trīs bērni ir sasnieguši augstu emocionālās attīstības līmeni, vidēju līmeni ir saglabājuši divi bērni un divi bērni emocionālās attīstības līmeni ir uzlabojuši no zema uz vidēju līmeni.

Analizējot apkopotos rezultātus 3.3. rādītāja *Reaģē uz muzikālās darbības novērtējumu ar mīmiku, kustībām un balsi* datos, ir manāmi ievērojami uzlabojumi, jo pētījuma beigās augstu emocionālo attīstību ir sasnieguši pieci bērni, lai gan pētījuma sākumā šo līmeni bija sasniedzis tikai viens bērns. Bērnu reakciju uz skolotāju novērtējumu bija interesanti vērot, jo pētījuma sākumā bērniem tas nebija aktuāli, viņi to negaidīja, nebija pieraduši, ka viņi tiek uzlavēti arī tad, ja tikai stāv mierīgi un vēro notiekošo. Tāpēc bija ļoti patīkami pētījuma beigās vērot, ka bērni jau paši skrien pie skolotājas, lai saņemtu uzslavu un sistu pieci par padarīto darbu.

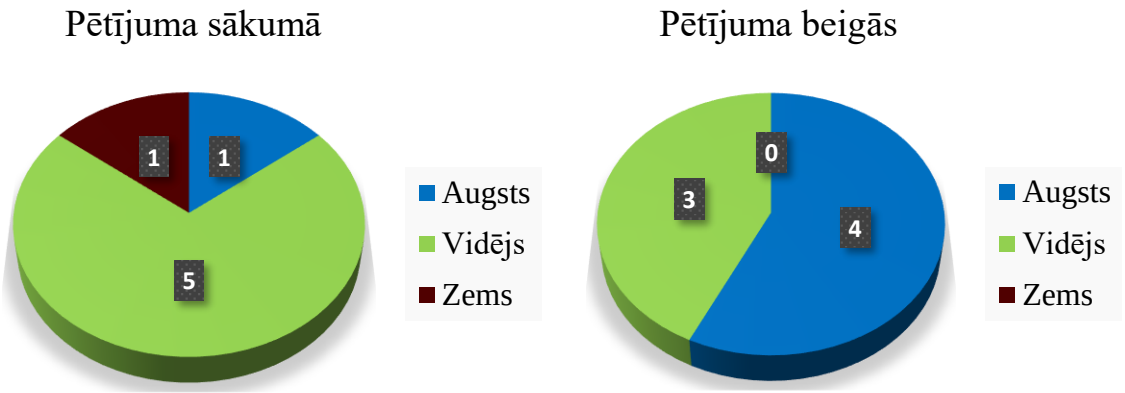

8.att. **Emocionālās attīstības līmenis pētījuma sākumā un beigās**

Salīdzinot emocionālās attīstības līmeni pētījuma sākumā un beigās (sk. 8. attēlu), var novērot, ka bērnu emocionālā attīstība pārsvarā bija vidēja, reti kuram no bērniem tā bija augsta vai zema, savukārt pētījuma beigās nevienam no bērniem vairs nav novērojams zems emocionālās attīstības līmenis, 3 bērniem emocionālais attīstības līmenis ir vidējs un pārējiem četriem tas ir sasniedzis jau augsta līmeņa atzīmi. Izvēlētās metodes un uzdevumi ir veicinājuši bērnu emocionālo attīstību, tomēr darba autore vēlas piebilst, ka vislielākais nopelns šīs attīstības veicināšanās ir nevis izvēlētajām metodēm, bet gan cilvēkiem, kuri dienu dienā strādā ar šiem bērniem, rūpējas par viņu labsajūtu, atbalsta un motivē šos bērnus sasniegt to, kas varbūt sākumā šķiet neiespējami.

SECINĀJUMI

Apkopojot teorētiskās atziņas par bērniem ar autiska spektra traucējumiem, viņu emocionālās attīstības īpatnībām un veicot pētījumu par emocionālās attīstības veicināšanu muzikālajās rotaļnodarbībās, darba autore nonāca pie šādiem secinājumiem:

1. Lai spētu nodrošināt atbilstošus uzdevumus un aktivitātes bērniem ar autiska spektra traucējumiem, skolotājiem vispirms ir padziļināti jāizpēta un jāpiepazīstas ar katra bērna attīstības traucējumiem un vajadzībām.
2. Lai spētu izstrādāt atbilstošus kritērijus bērnu emocionālās attīstības noteikšanai un izprast bērnu emocionālās īpatnības veicot novērojumu, bija nepieciešams iepazīties ar teorētiskās literatūras avotiem.
3. Atbilstoši veidotas muzikālās rotaļnodarbības bērnu vecumposmam, viņu vajadzībām un emocionālajām īpatnībām, spēj pozitīvi ietekmēt bērnus un rosināt viņu emocionālās attīstības veicināšanu.
4. Izvēlētās metodes ir sekmējušas bērnu emocionālo attīstību, kā arī veicinājušas sadarbības prasmes grupas biedru starpā.
5. Lai saglabātu un turpinātu bērnu emocionālās attīstības veicināšanu, skolotājiem ir jāturpina iesāktais un jāiesaista šajā procesā arī bērnu vecāki, sniedzot iegūto informāciju par bērniem ar autiska spektra traucējumiem un bērnu emocionālās attīstības veicināšanas metodēm un paņēmieniem.
6. Atbildot uz pētījuma jautājumu - ar kādu muzikālo rotaļnodarbību saturu iespējams veicināt 5-6 gadus vecu bērnu ar autiska spektra traucējumiem emocionālo attīstību, darba autore secina, ka bērnu emocionālo attīstību ir iespējams sekmēt ar jebkāda veida muzikālo darbību, ja vien tā tiek izmantota, ievērojot bērnu attīstības traucējumu īpatnības un vajadzības, kā arī, ja blakus ir cilvēks, kurš spēj atbalstīt bērnu un rast drošības sajūtu jebkurā situācijā.

PRIEKŠLIKUMI

1. Skolotājiem, veidojot tematiskos plānus pirmsskolas izglītības iestādē, ir jāpievērš uzmanību, lai rotaļnodarbībās tiktu iekļautas darbības, aktivitātes un dažādi uzdevumi bērnu emocionālās attīstības veicināšanai, jo lielā mērā bērniem un, it īpaši, bērniem ar dažādiem attīstības traucējumiem ir nepieciešama pieaugušo palīdzība un atbalsts viņu vispārīgās attīstības sekmēšanā.
2. Jebkuram bērnam ir nepieciešama regulāra darbību maiņa, viņu īsās uzmanības noturības dēļ, tāpēc darba autore skolotājiem iesaka veidot neilgas darbības un aktivitātes, bet bieži tās atkārtot, tādējādi noturot bērna interesi un pastiprinot jauniegūto zināšanu nostiprināšanos.
3. Lai sekmētu bērnu emocionālās attīstības veicināšanu, kā arī interesi par notiekošo ir nepieciešams izvēlēties bērna vecumam atbilstošu repertuāru.
4. Novērtēt bērna darbību individuāli, nevis salīdzinot ar citu bērnu darbībām un uzslavēt arī kaut vai tikai par to, ka bērns ir uzmanīgi klausījies vai vērojis notiekošo, tādējādi uzlabojot bērna pašvērtējumu un iepriecinot viņu.
5. Lai neveidotu nevajadzīgu stresu un diskomfortu, ievērot un ļaut bērnam izjust arī negatīvās emocijas, kā, piemēram, dusmas, bailes vai skumjas, taču pārliecinoties par paša bērna un arī citu drošību.

LITERATŪRAS UN INFORMĀCIJAS AVOTU SARAKSTS

1. **Bahman Shahnaz, and Helen Maffini**. (2008). Developing Children's Emotional Intelligence. **In:** ProQuest Ebook Central [tiešsaiste]. London: Bloomsbury Publishing Plc - [atsauce 25.04.2022.]. Pieejams: https://ebookcentral.proquest.com/lib/lulv/reader.action?docID=601568
2. **Batņa, V.** (2007). *Rosinot bērna iekšējo pasauli*. Rīga: RaKa, 46-142.lpp.
3. **Bauze, D.** (2014). Autiskā spektra traucējumu ģenētiskie aspekti : promocijas darbs. Rīga: Rīgas Stradiņa Universitāte, 150 lpp.
4. **Bethere, D., Līdaka, A., Plostniece, A., Ponomarjova, J., Striguna, S.** (2013). *Metodiskais materiāls pedagogiem darbam ar izglītojamiem, kuriem ir autisms* [tiešsaiste]. Rīga: VISC GOV – [atsauce 17.03.2022.] Pieejams internetā: https://registri.visc.gov.lv/specizglitiba/dokumenti/metmat/esfpr/VISC%202.3%20-%20metodiskais%20materials%20pedagogiem%20-%20autisms.pdf
5. **Blūmentāle, I.** (2020). *Pedagoģiskie paņēmieni darbā ar autiska spektra traucējuma bērniem.* Prezentācija [tiešsaiste] – [atsauce 23.02.2022.] Pieejams internetā: https://www.tip.edu.lv/images/Autiskais_spektrs_pedago%C4%A3iskais_skat%C4%ABjumspdf.pdf
6. **Brice, B.** (2021). *Pirmsskolas mūzikas skolotāja rokasgrāmata*. Rīga: RaKa, 207 lpp.
7. **Bruscia Kenneth E.** (2012). Case Examples of Music Therapy for Developmental Problems in Learning and Communication. **In:** ProQuest Ebook Central [tiešsaiste]. Barcelona: Barcelona Publishers - [atsauce 03.05.2022.]. Pieejams: https://ebookcentral.proquest.com/lib/lulv/detail.action?docID=3117658
8. **Dzintere, D.** (2007). *Rotaļa - bērna dzīvesveids*. Rīga: RaKa, 5-183 lpp.
9. **Falka, Č.** (2003). *Piktogrammu praktiskais pielietojums.* Madona: "Velku fonds", 59 lpp.
10. **Geske, A., Grīnfelds, A.** (2006). *Izglītības pētniecība*. Rīga: RaKa, 261 lpp.
11. **Gipenreitere, J.** (2006). *Kā saprasties ar bērnu?* Rīga: Nordik, 244 lpp.
12. **Grīnvuda, E.** (2019). *Visas manas emocijas*. Rīga: Zvaigzne ABC, 80 lpp.
13. **Hall Elaine and Isaacs Diane.** (2011). Seven Keys to Unlock Autism : Making Miracles in the Classroom. **In:** ProQuest Ebook Central [tiešsaiste]. San Francisco (CA): John Wiley & Sons, Incorporated - [atsauce 09.03.2022.]. Pieejams: https://ebookcentral.proquest.com/lib/lulv/detail.action?docID=697576

14. **Hammel Alice M. and Ryan M. Hourigan**. (2013). Teaching Music to Students with Autism. **In:** ProQuest Ebook Central [tiešsaiste]. New York: Oxford University Press, Incorporated - [atsauce 11.02.2022.]. Pieejams: https://ebookcentral.proquest.com/lib/lulv/detail.action?docID=1286287
15. **Haroon Munib**. (2019). ABC of Autism. **In:** ProQuest Ebook Central [tiešsaiste]. Harrogate: John Wiley & Sons, Incorporated - [atsauce 10.02.2022.]. Pieejams: https://ebookcentral.proquest.com/lib/lulv/detail.action?docID=5649681
16. **Kalvāns, Ē.** (2018). *Attīstības psiholoģija.* Rēzekne: Rēzeknes Tehnoloģiju akadēmija, 69 lpp.
17. **Koborg Brøsen Sofie.** (2006). Do You Understand Me? : My Life, My Thoughts, My Autism Spectrum Disorder. **In:** ProQuest Ebook Central [tiešsaiste]. London: Jessica Kingsley Publishers - [atsauce 04.03.2022.]. Pieejams: https://ebookcentral.proquest.com/lib/lulv/detail.action?docID=290955
18. **Kronberga, Z.** (2016). *Kas ir autisms?* Latvijas Autisma apvienība [tiešsaiste] – [atsauce 23.02.2022.]. Pieejams internetā: https://arsts.lv/jaunumi/zane-kronberga-kas-ir-autisms
19. **Landrāte, E.** (2019). *Autisms un saskarsme*. Rīga: RaKa, 214 lpp.
20. **Liepiņa, S.** (2008). *Speciālā psiholoģija*. Rīga: RaKa, 397 lpp.
21. **Līduma, A.** (2015). *Bērna muzikalitāte*. Rīga: Biedrība "Librum", 293 lpp.
22. **Masaļska, A.** (2020). *Autiskā spektra traucējumu (AST) agrīna diagnostika un ārstēšana. Klīniskais algoritms* [tiešsaiste]. Rīga: SPKC – [atsauce 03.04.2022.]. Pieejams internetā: https://www.spkc.gov.lv/lv/kliniskie-algoritmi-un-pacientu-celi
23. **Melville-Clark Paula.** (2006). Music, Moving & Learning in Early Childhood : A Manual of Songs, Lesson Plans & Basic Theory for Teachers, Students and Parents of Young Children. **In:** ProQuest Ebook Central [tiešsaiste]. Australia: Electronic & Database Publishing, Inc. – [atsauce 26.03.2022.]. Pieejams: https://ebookcentral.proquest.com/lib/lulv/detail.action?docID=408059
24. **Montesori, M.** (2019). *Absorbējošais prāts.* Rīga: SIA "Jāņa Rozes apgāds", 15-106 lpp.
25. **Nordoff Paul and Clive A. Robbins**. (2006). Music Therapy in Special Education. **In:** ProQuest Ebook Central [tiešsaiste]. Barcelona: Barcelona Publishers - [atsauce 16.04.2022.]. Pieejams: https://ebookcentral.proquest.com/lib/lulv/detail.action?docID=4617361
26. **Notboma, E.** (2008). *Desmit lietas, kas jāzina par bērniem ar autismu*. Rīga: Pētergailis, 143 lpp.
27. *Noteikumi par valsts pirmsskolas izglītības vadlīnijām un pirmsskolas izglītības programmu paraugiem.* Ministru kabineta noteikumi Nr. 716, 21.11.2018. Rīga: Ministru

Kabinets - [atsauce 18.02.2022.]. Pieejams internetā: http://likumi.lv/ta/id/303371-noteikumi-par-valsts-pirmsskolas-izglitibas-vadlinijam-un-pirmsskolas-izglitibas-programmu-paraugiem

28. **Oņiščenko, L.** (2009). Mūzikas un skaņu terapija pirmsskolas vecuma bērnu ar autiskā spektra traucējumiem korekcijas darbā : maģistra darbs. LU Pedagoģijas, psiholoģijas un mākslas fakultāte. Rīga: Latvijas Universitāte, 76 lpp.
29. **Pļaveniece, M., Škuškovnika D.** (2002). *Sociālā psiholoģija pedagogiem.* Rīga: RaKa, 200 lpp.
30. *Psiholoģijas vārdnīca*. (1999). Rīga: Apgāds "Mācību grāmata", 41-68.lpp.
31. **Robinson Maria.** (2007). Child Development from Birth to Eight: a Journey Through the Early Years. **In:** ProQuest Ebook Central [tiešsaiste]. Berkshire: McGraw-Hill Education - [atsauce 25.02.2022.]. Pieejams: https://ebookcentral.proquest.com/lib/lulv/detail.action?docID=332726
32. **Roge, J. Ū., Mēlere, B.** (2003). *Citādi bērni.* Rīga: Jumava, 47-71 lpp.
33. *Saprast Autismu. Saprast pasauli. Saprast sevi.* Latvijas Autisma apvienība [tiešsaiste] – [atsauce 22.03.2022.]. Pieejams: https://site-881977.mozfiles.com/files/881977/Saprast_autismu.pdf
34. **Schwartz Elizabeth.** (2008). Music, Therapy, and Early Childhood. **In:** ProQuest Ebook Central [tiešsaiste]. Barcelona: Barcelona Publishers - [atsauce 28.04.2022.]. Pieejams: https://ebookcentral.proquest.com/lib/lulv/detail.action?docID=4617343
35. **Strautmane, R.** (2013). *Hiperaktīvi pirmsskolas vecuma bērni.* Rīga: RaKa, 16 lpp.
36. **Škuškovnika, D., Tiltiņa-Kapele, I., Dudkina, A.** (2014). *Trauksme un agresija. Korekcijas iespējas.* Rīga: Zinātne, 85-100 lpp.
37. **Tūbele, S., Šteinberga A.** (2004). *Ievads speciālajā pedagoģijā.* Rīga: RaKa, 79-91 lpp.
38. **Vaclava, V., Aldenrūda U., Ilsteds, S.** (2012). *Bērni, kuriem ir autisms un Aspergera sindroms.* Madona: Futurum un autori, 143 lpp.
39. **Valtneris, A.** (1995). *Cilvēka fizioloģija.* Rīga: Zvaigzne ABC, 208 lpp.
40. **Vecgrāve, A.** (1998). *3 – 7 gadus vecu bērnu emociju attīstība un tās veicināšana.* Rīga: Latvijas Universitāte, 3 lpp.
41. **Vuorinens, R., Tūnala, E.** (1999). *Psiholoģijas pamati. Cilvēka attīstības posmi.* Rīga: Zvaigzne ABC, 146 lpp.
42. *What is autism?* National Autistic Society [tiešsaiste] – [atsauce 16.02.2022.]. Pieejams internetā: https://www.autism.org.uk/advice-and-guidance/what-is-autism
43. **Zīlītis, A.** (2011). *Emocijas.* Jelgava: Latvijas Lauksaimniecības universitāte, 9-59 lpp.

PIELIKUMI

1. pielikums

2.tabula

Bērnu emocionālās attīstības novērtējums pētījuma sākumā

Kritēriji un rādītāji		**Annija**	**Valērija**	**Emīlija**	**Anastasija**	**Andris**	**Sergejs**	**Krists**
1. Interese par mūziku, tās saturu un izpildījumu	1.1. Vēlas klausīties mūziku	**3**	**2**	**2**	**2**	**3**	**3**	**3**
	1.2. Vēlas spēlēt dažādus mūzikas instrumentus	**2**	**2**	**3**	**2**	**3**	**3**	**2**
	1.3. Vēlas izpildīt dažādas dziesmas	**1**	**1**	**3**	**1**	**2**	**2**	**2**
2. Mijiedarbība muzikālās rotaļnodarbības laikā	2.1. Izrāda interesi un ieinteresētību	**2**	**1**	**3**	**1**	**2**	**2**	**3**
	2.2. Aktīvi sadarbojas ar grupas biedriem un skolotājiem	**2**	**1**	**3**	**2**	**2**	**2**	**2**
	2.3. Atsaucas uz citu emocijām muzikālās rotaļnodarbības laikā	**3**	**2**	**3**	**1**	**3**	**1**	**2**
3. Spēja paust emocijas	3.1. Pauž emocijas par muzikālās rotaļnodarbības saturu	**1**	**1**	**1**	**1**	**3**	**2**	**2**
	3.2. Pauž emocijas muzicējot (dziedot, spēlējot mūzikas instrumentus u.c.)	**1**	**2**	**3**	**1**	**2**	**2**	**2**
	3.3. Reaģē uz muzikālās darbības novērtējumu ar mīmiku, kustībām un balsi	**1**	**3**	**2**	**2**	**2**	**2**	**2**

2. pielikums

3.tabula

Bērnu emocionālās attīstības novērtējums pētījuma beigās

Kritēriji un rādītāji		Annija	Valērija	Emīlija	Anastasija	Andris	Sergejs	Krists
1. Interese par mūziku, tās saturu un izpildījumu	1.1. Vēlas klausīties mūziku	**3**	**2**	**2**	**3**	**3**	**3**	**3**
	1.2. Vēlas spēlēt dažādus mūzikas instrumentus	**2**	**3**	**3**	**2**	**3**	**3**	**3**
	1.3. Vēlas izpildīt dažādas dziesmas	**2**	**2**	**3**	**2**	**3**	**2**	**2**
2. Mijiedarbība muzikālās rotaļnodarbības laikā	2.1. Izrāda interesi un ieinteresētību	**3**	**2**	**3**	**2**	**3**	**2**	**3**
	2.2. Aktīvi sadarbojas ar grupas biedriem un skolotājiem	**2**	**3**	**3**	**3**	**3**	**3**	**3**
	2.3. Atsaucas uz citu emocijām muzikālās rotaļnodarbības laikā	**3**	**3**	**3**	**1**	**3**	**2**	**2**
3. Spēja paust emocijas	3.1. Pauž emocijas par muzikālās rotaļnodarbības saturu	**2**	**2**	**2**	**1**	**3**	**3**	**2**
	3.2. Pauž emocijas muzicējot (dziedot, spēlējot mūzikas instrumentus u.c.)	**3**	**2**	**3**	**2**	**2**	**2**	**3**
	3.3. Reaģē uz muzikālās darbības novērtējumu ar mīmiku, kustībām un balsi	**2**	**3**	**3**	**2**	**3**	**3**	**3**

Vineta Vītola

Labdien, labdien!

Labdien, labdien, man prieks tevi redzēt!
Labdien, labdien, man prieks tevi redzēt!
Palecies, paklanies un ar mani draudzējies.

Labdien, labdien, man prieks tevi redzēt!
Labdien, labdien, man prieks tevi redzēt!
Sasit plaukstas, pasmaidi un ar mani draudzējies.

Labdien, labdien, man prieks tevi redzēt!
Labdien, labdien, man prieks tevi redzēt!
Lec uz priekšu, atpakaļ un ar mani draudzējies.

Labdien, labdien, man prieks tevi redzēt!
Labdien, labdien, man prieks tevi redzēt!
Piesit kājas, apgriezies un ar mani draudzējies.

Labdien, labdien, man prieks tevi redzēt!
Labdien, labdien, man prieks tevi redzēt!
Pietupies, palecies un ar mani draudzējies.

Labdien, labdien, man prieks tevi redzēt!
Labdien, labdien, man prieks tevi redzēt!
Pastiepies, apgriezies un ar mani draudzējies.

Labdien, labdien, es saku tev, labdien!
Labdien, labdien, tu saki man, labdien!

Ance Krauze un “Kukaiņi”

Pēdiņas

Tip, tip, tip, tip, pēdiņas sniegā
Klip, klip, klip, klip, kā krellītes diegā

Lielas un maziņas, svešas un paziņas
Tip, tip, tip, tip, tip, klip, klip, klip, klip, klip

Tip, tip, tip, tip, vakar te gāju
Klip, klip, klip, klip, pa sniegu uz māju

Reksis te skrēja, ātrāk par vēju
Tip, tip, tip, tip, tip, klip, klip, klip, klip, klip

Tip, tip, tip, tip, pēdiņas sniegā
Klip, klip, klip, klip, kā krellītes diegā

Pazīsti, lasi, nezini, prasi
Klip, klip, klip, klip, tip, tip, tip, tip, tip

Pēdas sniegā

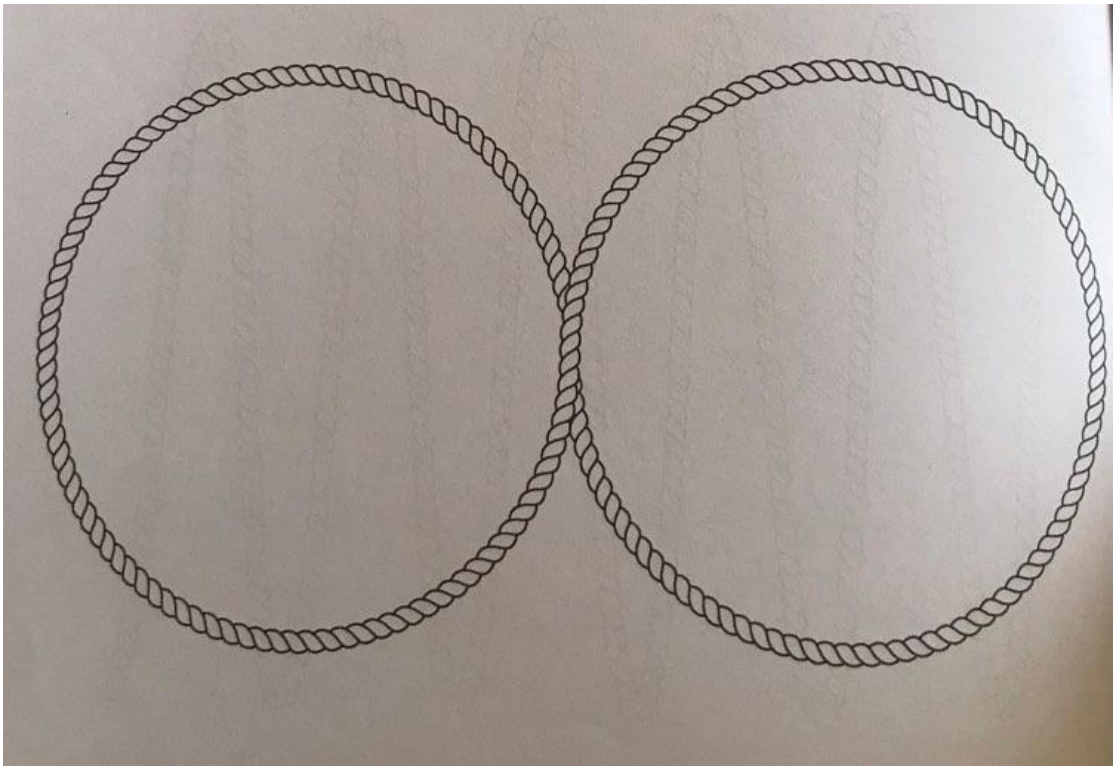

9. attēls

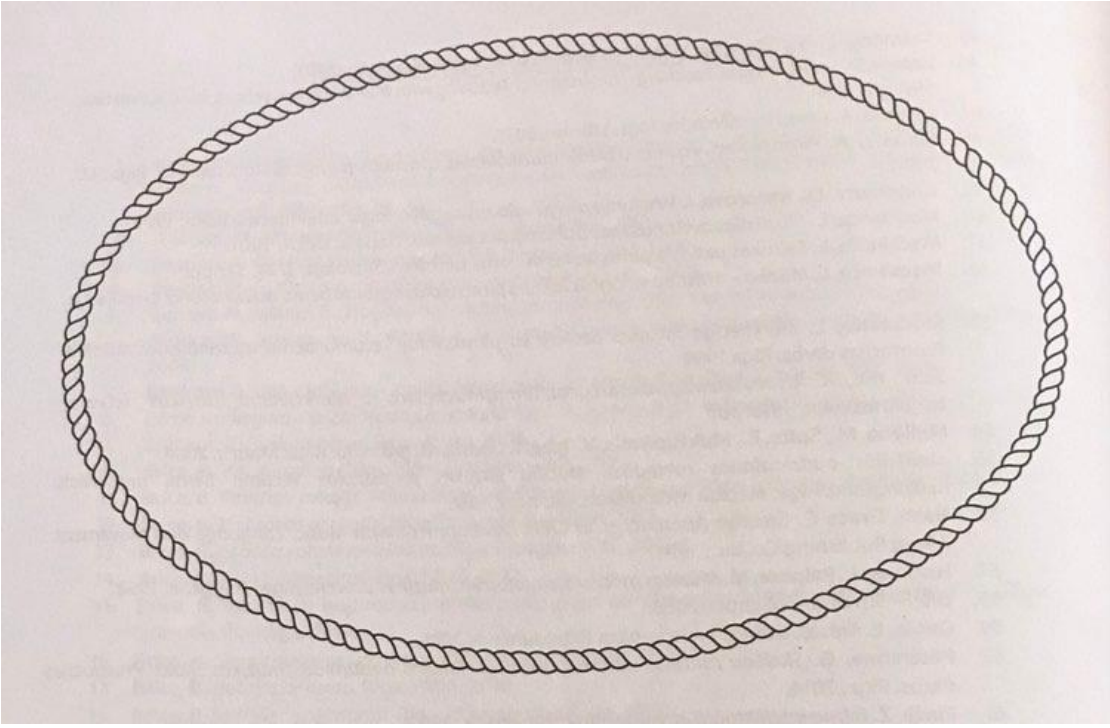

10. attēls

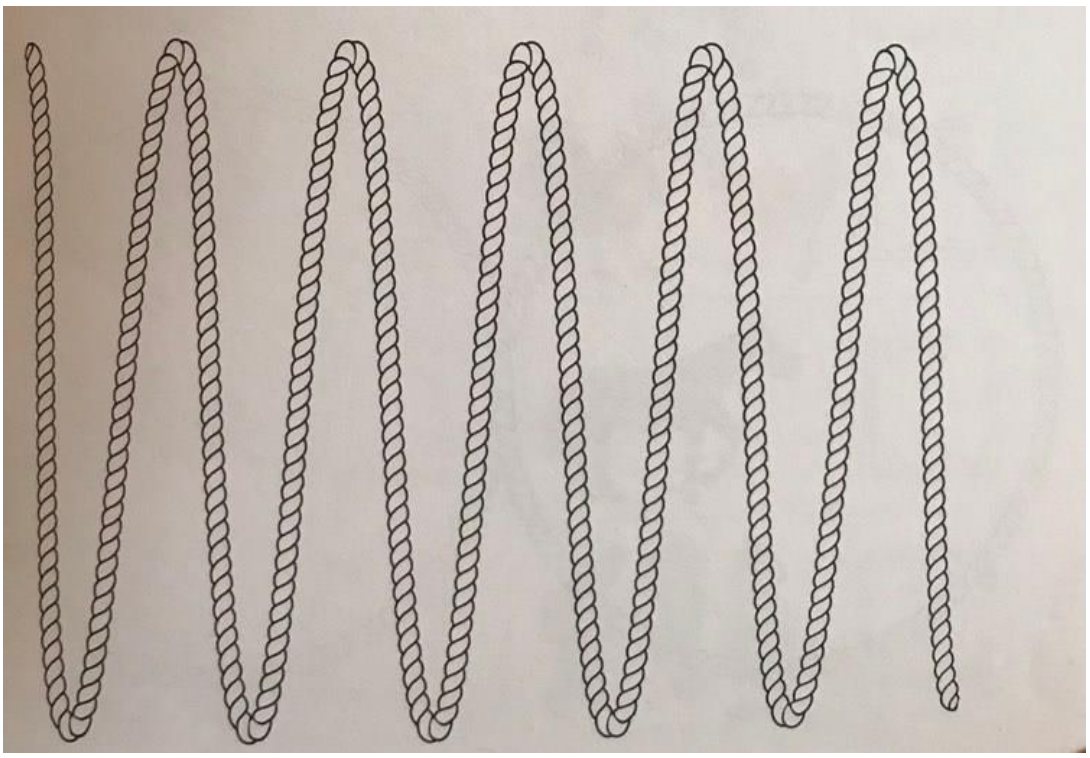

11. attēls

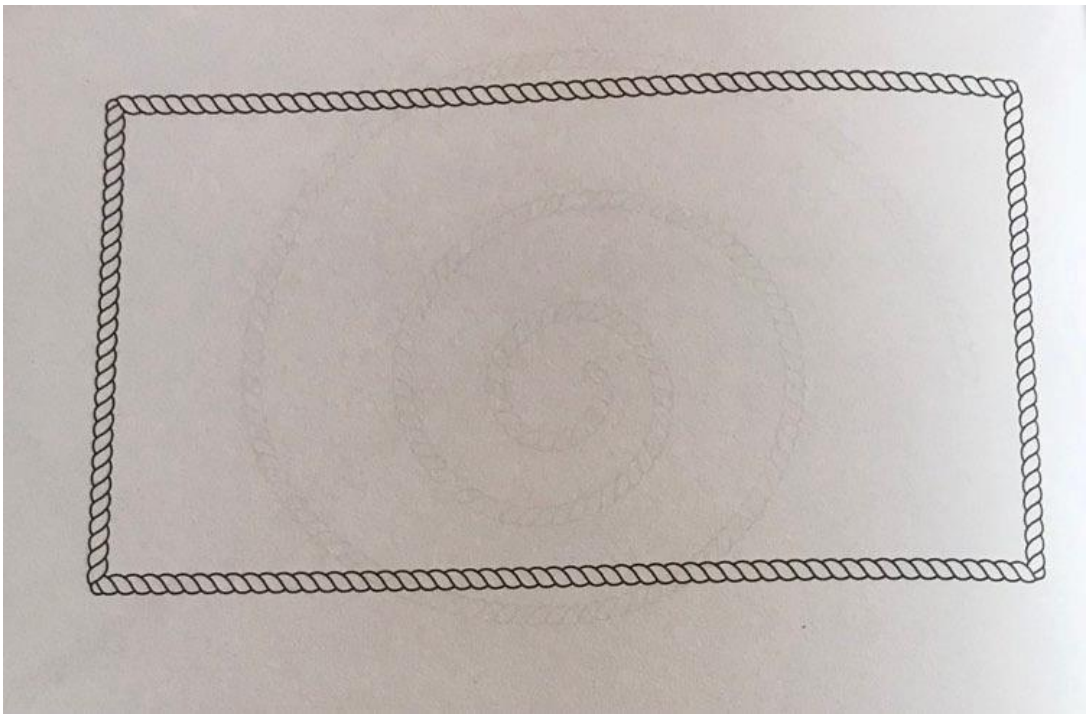

12. attēls

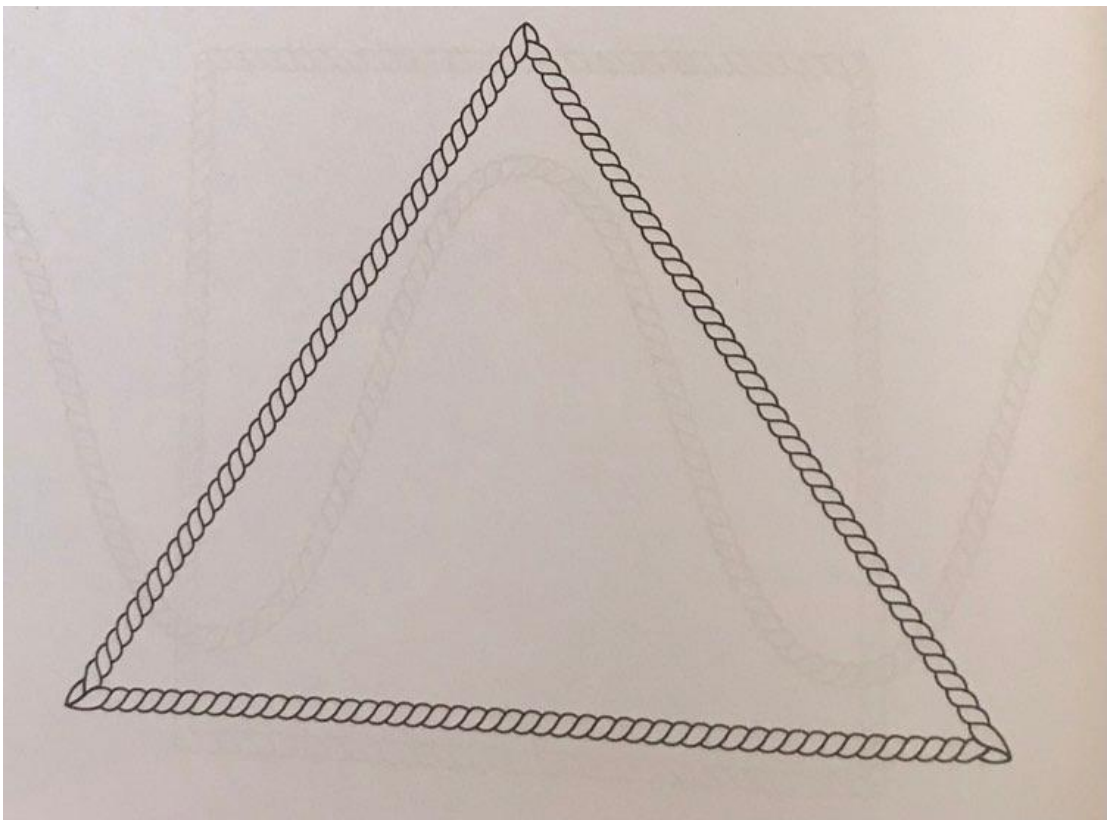

13. attēls

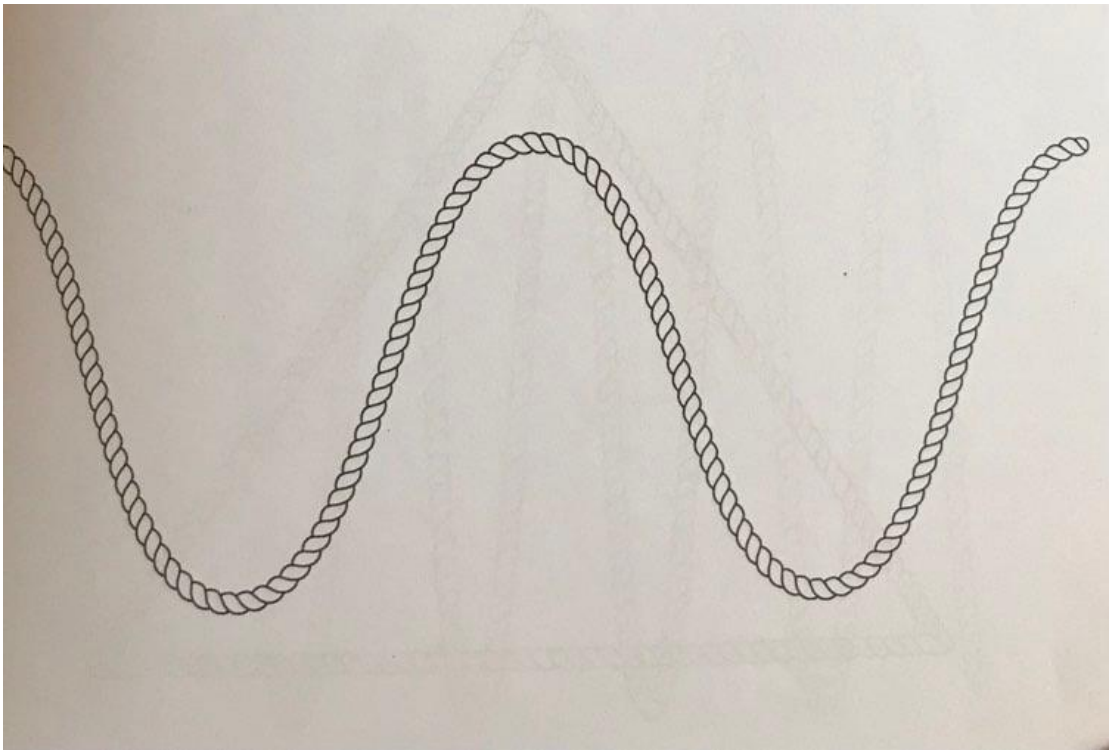

14. attēls

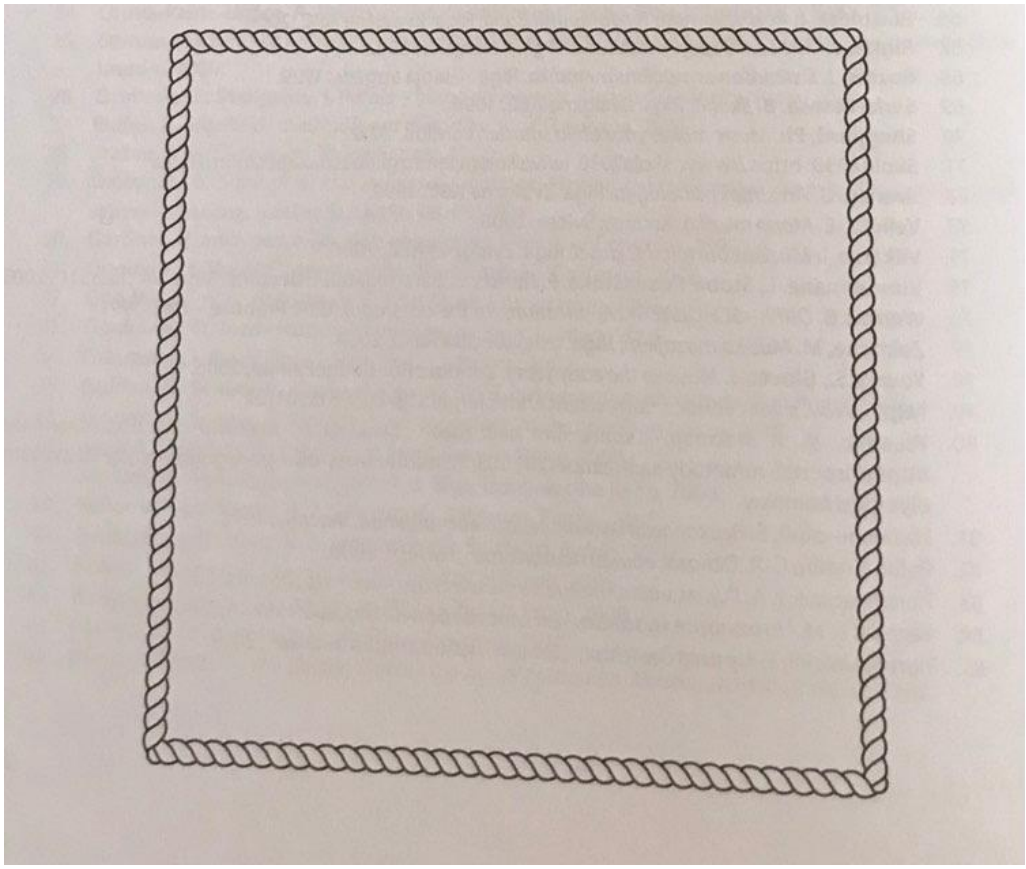

15. attēls

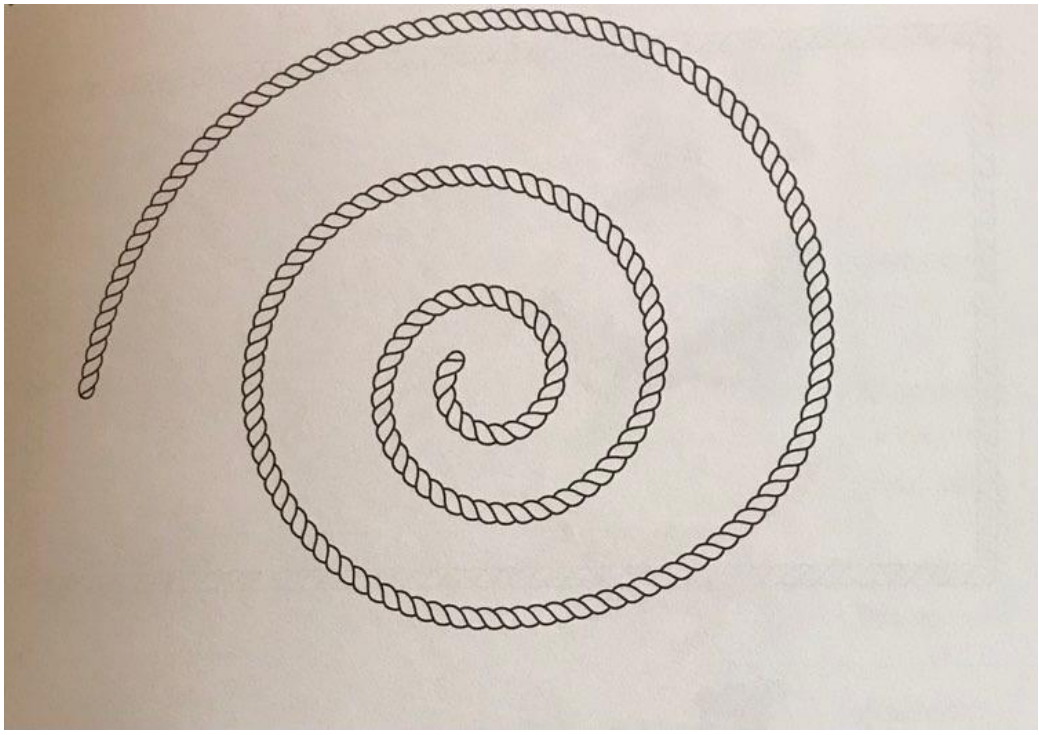

16. attēls

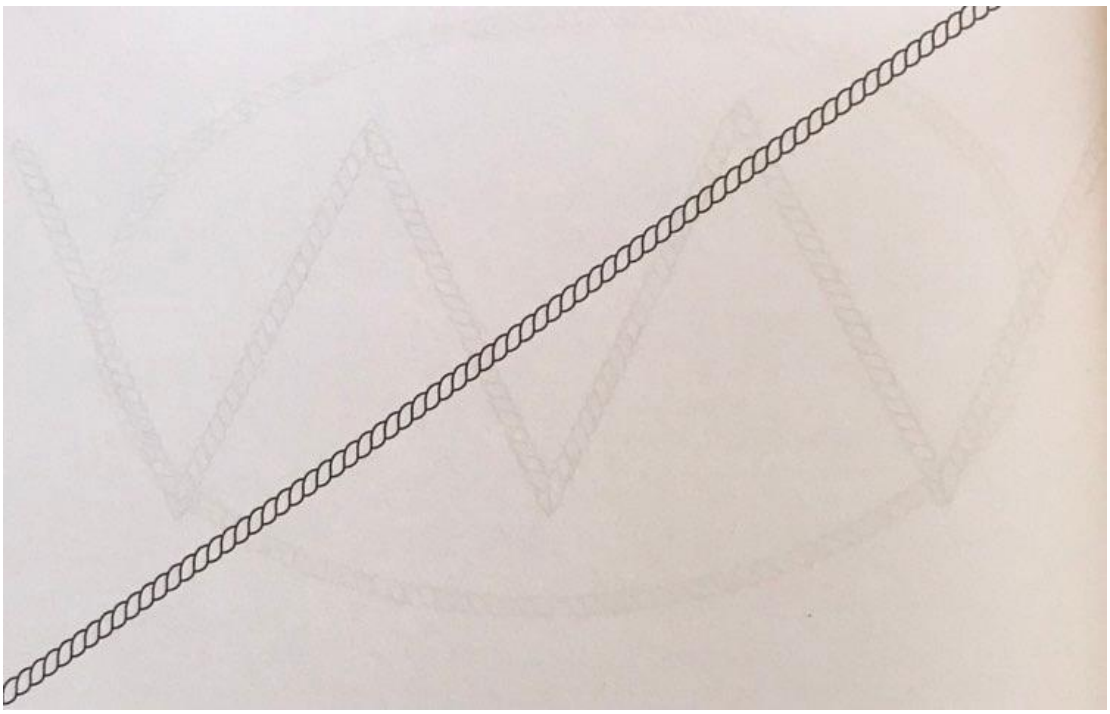

17. attēls

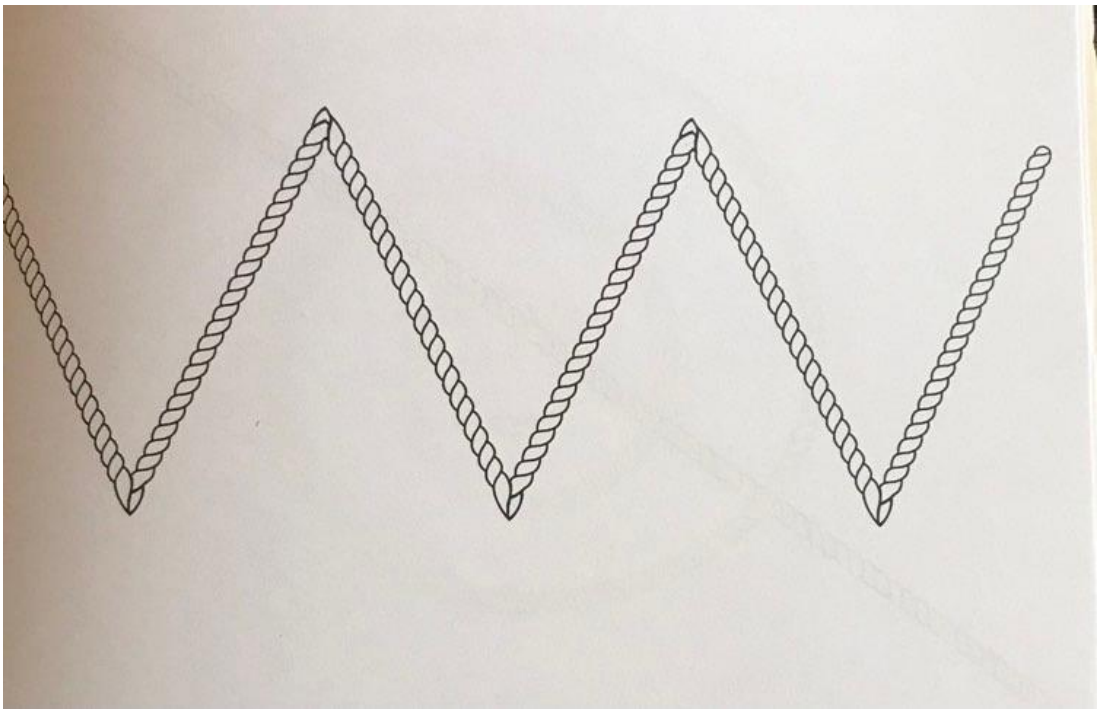

18. attēls

Rolands Ūdris un "Kukaiņi"

Sniegavīru Ziemassvētki

Ram, tam, tam, ram, tam, tam, ram, tam, tam, hops.
Ram, tam, tam, ram, tam, tam, ram, tam, tam, hops.
Kas būs, kas būs? Ko te ripināt Jūs?
Kas būs, kas būs? Ko te ripināt Jūs?

Ram, tam, tam, ram, tam, tam, ram, tam, tam, hops.
Ram, tam, tam, ram, tam, tam, ram, tam, tam, hops.
Būs pagalmā sargs, liels, drosmīgs un bargs,
Ar burkāna snīpi un vectēva pīpi.

Ram, tam, tam, ram, tam, tam, ram, tam, tam, hops.
Ram, tam, tam, ram, tam, tam, ram, tam, tam, hops.
Kas būs, kas būs? Ko te ripināt Jūs?
Kas būs, kas būs? Ko te ripināt Jūs?

Ram, tam, tam, ram, tam, tam, ram, tam, tam, hops.
Ram, tam, tam, ram, tam, tam, ram, tam, tam, hops.
Būs blakus tam sieva un nebūs tā tieva.
Tai acis kā pogas un lūpas kā ogas.

Naktī, kad mēness un zvaigznītes mirdz.
Iesilst un iepukstas ledainā sirds.
Un dejo tie taktī, šai Ziemssvētku naktī,
Un dejo tie taktī, šai Ziemssvētku naktī.

Būs pagalmā sargs, liels, drosmīgs un bargs,
Ar burkāna snīpi un vectēva pīpi.
Būs blakus tam sieva un nebūs tā tieva.
Tai acis kā pogas un lūpas kā ogas.

Inese Zandere un Renārs Kaupers

No zvaigznītes

Pa piena ceļu bērni nāk pie savas māmiņas.
Tu ieradies no zvaigznītes un biji ļoti mazs.
Bet tētis tevi izcēla no Lielā lāča ratiem.
Tu biji brīnumbēbītis ar mākonīša matiem.

Mēs mājās tevi aiznesām pa piesnigušu ielu.
Tu biji mazs, bet pasaule tev nebija par lielu.
Bet tētis tevi izcēla no Lielā lāča ratiem.
Tu biji brīnumbēbītis ar mākonīša matiem.

Pa piena ceļu bērni nāk pie savas māmiņas.
Tu ieradies no zvaigznītes un biji ļoti mazs.
Bet tētis tevi izcēla no Lielā lāča ratiem.
Tu biji brīnumbēbītis ar mākonīša matiem.

Māris Grigalis un “Kukaiņi”

Palīgs

Esmu ļoti piekusis, jo mammai talkā gāju,
Un no paša agra rīta savu gultu klāju.
Esmu ļoti piekusis, jo mammai talkā gāju,
Un no paša agra rīta savu gultu klāju.
Klāju, klāju, nevarēju, pidžambikses pazaudēju,
Ātri mammu meklēt skrēju, kas par traku, kas par traku dienu.

Esmu ļoti piekusis, jo mammai palīdzēju.
Istabā uz palodzes, puķes podos lēju.
Esmu ļoti piekusis, jo mammai palīdzēju.
Istabā uz palodzes, puķes podos lēju.
Lēju, lēju, paslīdēju, kannu noķert nepaspēju,
Grīda pludo, bikses slapjas, kas par traku, kas par traku dienu.

Esmu ļoti piekusis, jo mammai talkā gāju,
Virtuvē pēc pusdienām, traukus nomazgāju.
Esmu ļoti piekusis, jo mammai talkā gāju,
Virtuvē pēc pusdienām, traukus nomazgāju.
Ūdens krānā šļakst un palo, šķīvjus, bļodas, krūzes skalo,
Grīda slapja, piere arī, kas par traku, kas par traku dienu.